

İran ve Suudi Arabistan'ın Dış Politika Anlayışları ve Güç Mücadelesine Genel Bir Bakış*

Esra ÇOMARLI¹, Sayim TÜRKMAN²

ÖZET

İran ve Suudi Arabistan günümüzde hiç şüphesiz ki Ortadoğu'nun en önemli aktörleri arasında yer almaktadır. 1979 yılında İran'da devrim gerçekleşmesi sonucu kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika anlayışının kökten değişmiş ve bunun sonucunda Suudi Arabistan ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bundan sonraki süreçte devrim ihracı ve Şii ayaklanmaları, Hac olayları, İran-İrak Savaşı, Nimr el Nimr idamı, Şii hilali, Arap Baharı gibi gelişmeler iki ülke arasında krizlere sebep olmuştur. Yakın tarihte ise Yemen İç Savaşı'ndan sonra İran-Suudi Arabistan ilişkileri bu ülke üzerinden adeta bir vekalet savaşı hâline gelmiş ve iki ülkenin Ortadoğu üzerindeki hegemonik güç mücadelesi gözle görülür bir hâl almıştır. İran bu güç mücadelesinde daha çok yumuşak güç unsurlarına başvurmuştur. Sert güç kullanımını ise perde arkasından Husiler aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Suudi Arabistan ise bu güç mücadelesinde geleneksel dış politika anlayışında görülmemiş bir hamle yapmış ve 2015 yılında düzenlenen "Kararlılık Fırtınası Operasyonu" ile doğrudan sert güç unsurlarını kullanarak sahnede yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, İran, Güç Mücadelesi, Yemen, Ortadoğu

An Overview of Iran and Saudi Arabia's Foreign Policy Understandings and Power Struggle

ABSTRACT

Today, Iran and Saudi Arabia are undoubtedly that two most important actors in the Middle East. After the 1979 Revolution, Iran's foreign policy changed radically and as a result, relations with Saudi Arabia have reached the point of breaking. In the following this period, developments such as the exporting the revolution, the Hajj events, the Iran-Iraq War, Execution of Nimr al-Nimr, the Shiite Crescent and the Arab Spring have caused crises between the two countries. Recently, after the Yemeni Civil War, Iran and Saudi Arabia relations have become almost a proxy war over this country and the hegemonic power struggle of two countries over the Middle East has become apparent. Iran mostly resorted to soft power elements in this power struggle. The hard power is used by the Houthis behind the scenes. Saudi Arabia, on the other hand, made an unprecedented move in the traditional foreign policy approach in this power struggle and took its place directly on the stage with the "Stability Storm Operation" held in 2015, using the elements of hard power.

Keywords: Saudi Arabia, Iran, Power Struggle, Yemen, Middle East

1. Giriş

Ortadoğu bölgesi, suni sınırlardan oluşmakta olup, küresel güçlerin çıkarlarına ve tanımlamalarına göre şekillendirilmiştir. Hegemonik güçler bölge üzerinde kontrolü elinde bulundurarak bölgenin zenginliklerinden faydalanmak istemiş, kimi zaman bölge üzerinde vekalet savaşlarını sürdürmüştür. Oryantalist Edward W. Said, şu sözlerle durumu özetlemiştir; *"Sanki kadim toplumlar ve sayısız halkı kavanozdaki fıstıklar misali katıp karıştırmak mümkünmüş gibi, Washington'daki yüksek görevliler arasında ve sair çevrelerde*

*Bu makale Doç. Dr. Sayim Türkman danışmanlığında Esra Çomarlı tarafından hazırlanan "İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Ortadoğu'daki Çatışmalar Üzerindeki Etkisi: Yemen Örneği" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, esracomarli@gmail.com

²Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, sayimturkman@hotmail.com

Ortadoğu'nun haritasını değiştirmekten söz ediliyor sık sık.” (Said, 2016) Bu mücadelenin arasında kimi topluluk ve kabileler kendine bir devlet inşa edip sınırlarını genişletme konusunda başarılı olmuş iken kimileri ezilmeye mahkûm olmuştur.

Suudi Arabistan Kral Abdülaziz liderliğinde bu süreci kendi lehine yönetebilmiş ve hegemonik güçlerle kurduğu ittifaklar neticesinde kendine güçlü bir devlet kurmayı başarabilmiştir. Ancak hegemonik güçlerle kurduğu bu ortaklık onun pek çok bağımsızlık hakkının gasp edilmesine de zemin hazırlamış ve bundan sonraki süreçte başta ABD olmak üzere Batı'nın güdümünde politikalar izlemek durumunda kalmıştır. İran ise 19. yüzyılın başlarından İslam Devrimi'ne kadar emperyalist güçlerin kontrolü altında kalmış ve bu travma sonucu kurulan yeni Cumhuriyet 'bağımsız, bağlantısız ve Batı karşıtı' bir politika izlediğini iddia etmiştir. İran'ın daha mezhep odaklı ve monarşi karşıtı söylemleri devrimin ilk gününden itibaren Suudi Arabistan'ı oldukça rahatsız etmiştir. Devrim, Ortadoğu'nun dengelerini değiştirmiş, ABD'nin ortak müttefiki olan ve ABD Başkanı Richard Milhous Nixon tarafından ortaya atılan 'Çifte Sütun' politikasının omurgasını oluşturan bu iki devlet birbirinin baş düşmanı hâline gelmiştir.

Ortadoğu, uluslararası güçlerin hâkimiyet kurmak istediği bir alan olduğu kadar bölgesel güçlerinde rekabetlerine sahne olmuştur. 1960'larda Mısır ve Suudi Arabistan, 1980-90 arasında İran, Irak ve Suudi Arabistan, 2000'lerde Türkiye, İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet yaşanmıştır. Bugün ise, Mısır ve Irak'ın gücünü kaybetmeleri sonucu sahneden çekilmesi sonucu bölgesel hâkimiyet mücadelesi daha çok Türkiye, İsrail, İran ve Suudi Arabistan arasında şekillenmektedir.

1979'dan sonra ortaya çıkan İran ve Suudi Arabistan arasındaki düşmanlık ve güç mücadelesi Arap Baharı'ndan sonra zirve noktasına ulaşmıştır. Her iki devlet de ayaklanmaların yaşandığı ülkelerde kendi lehine olan tarafı desteklemekte ve bu tarafları vekalet savaşı unsuru olarak kullanmakta ve onlar sayesinde bölgedeki güçlerini arttırmayı hedeflemektedir. İki ülke arasında güç mücadelesinin en somut bir şekilde kendisini gösterdiği ülke hiç şüphesiz Yemen'dir. İran, Husiler vasıtası ile Suudi Arabistan ise meşru kabul edilen Hadi hükûmeti üzerinden Yemen İç Savaşı'nın sonlanması için çalıştıklarını iddia ederken, aslında birbirlerine gözdağı vermektedir.

Makalemizde günümüzde Ortadoğu'nun en güçlü ülkelerinden oldukları kabul edin İran ve Suudi Arabistan'ın güç mücadelesini anlamlandırabilmek için öncelikle bu ülkelerin dış politika prensiplerinden bahsedilecektir. Sonrasında ise iki ülkenin geçmişten bugüne diplomatik ilişkileri ve yaşadıkları krizler anlatılacak ve kısaca Yemen İç Savaşı'na değinilerek durum somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

2. İran Dış Politikası

İran'ın devrim sonrası dış politikasını şekillendiren unsurlar arasında Rus ve İngiliz işgallerinin, Başbakan Muhammed Musaddık'ın Central Intelligence Agency (CIA) darbesi ile devrilmesinin, Muhammed Rıza Şah'ın Amerika ve batı yanlısı dış politikalar izlemesinin etkilerini görmek mümkündür. (Doster, 2012: 57) Nitekim devrim sonrasında anayasa başta olmak üzere politikalarda sömürge ve hegemon güçlere karşıtlık ve tam bağımsızlık vurguları sık sık dile getirilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını şekillendiren bir diğer husus ise Velayet-İ Fakih kuramı ve devrim ihracıdır. Bundan dolayı İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını daha iyi anlamak için başta devrim süreci, devrim ihracı, Velayet-İ Fakih kuramı ve devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin fikirlerine değinerek devrimden bugüne İran dış politikasını anlatmaya çalışacağız.

2.1. Devrim süreci

İran devrimi sosyal, ekonomik ve toplumsal olarak hoşnutsuzluk yaşayan pek çok kesimin bir araya gelerek başlattığı halk hareketlerinin neticesi olarak meydana gelmiştir. 1963 yılında uygulanmaya konan, dinî öğretilere dayalı İran'ı çağdaş ve laik bir sisteme oturtmayı amaçlayan ve toprak reformları başta olmak üzere bir dizi reformlar öngören Ak Devrim, başta dinî kesim olmak üzere pek çok kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şah'a karşı olan tüm kesimlerin birleştiği gösteriler meydana gelmiş ve bu sürecin sonunda 1964 yılında Humeyni'nin 15 yıl sürecek olan sürgün hayatı başlamıştır (Gündoğan, 2016: 108-110). Şah'a karşı halkın tepkilerinin artmasına sebep olan bir diğer gelişme ise 1973 petrol krizinden sonra yaşanan petrol fiyatlarındaki artışın kendi yaşam standartlarında da iyileşmeye sebep olacağını düşünen halkın beklentilerinin sonuçsuz kalmasıdır (Arı, 1999: 129). Petrol üretimi sayesinde elde edilen gelirlerin büyük kısmı silahlanma ve saray harcamalarına gitmiş, gelir adaletli bir şekilde bölüştürülmemiştir (Özkan, 2016: 39). Bu düzensiz harcamalar ve kontrolsüz gelişme ekonomide dengesizliğe yol açmış ve toplumsal istikrar olumsuz etkilemiştir. Hükümetin yaşam standartlarını iyileştirme konusundaki vaatleri gerçekleşmemiş ve bu durum ülke genelinde hoşnutsuzluklara yol açmıştır (Arı, 1999: 130). 1975 yılında Şah, halkın demokrasi yönündeki isteklerine rağmen tek partili hayata geçmiş ve tüm siyasi birliklerin Rastakhiz Partisi altında örgütlenmesini emretmiştir. Şah'ın atmış olduğu bu adım zaten yönetimden memnun olmayan halkın rejimden tamamen umudunu kesmesine ve silahlı mücadelelere başlamasına sebep olmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan tepkiler 1977 yılına gelindiğinde tepe noktasına ulaşmış ve eylemler daha aktif bir hâl almıştır (Yılmaz Şahin, 2011: 249). Ekonomik sorunlar, yüksek enflasyon ve işsizlik, şehirlerin kalabalıklaşması, petrol gelirlerine rağmen alt ve orta gelire sahip kişilerin giderek fakirleşmesi, Şah'ın geleneksel dinî kesimlerin nefretine yol açan yaşam tarzı gibi sorunlar İran'da meydana gelecek krizin habercisiydi (Gündoğan, 2016: 111-112). Nitekim 1978 yılında bir gazetecinin Humeyni'ye hakaret içerikli yazı yayınlamasından sonra Kum'da patlak veren medrese öğrencilerinin gösterileri ülke geneline yayılmış ve devrim süreci başlamıştır (Yılmaz Şahin, 2011: 250). 1979 Ocak'ına gelindiğinde halk ayaklanmalarına engel olamayan ve daha fazla iktidarda kalamayacağını anlayan Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Sağlam, 1999: 56). Şah'ın ayrılmasından yaklaşık 15 gün sonra son sürgün yeri olan Fransa'da İran'a gelen Humeyni büyük gösterilerle karşılanmıştır. Humeyni gösterilerin devam ettiği dönemde sürgündeyken bile fikirlerini İran halkına ulaştırmaya devam etmiş ve bir mesajında mücadelenin amacının İslam Devleti kurulması olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir. 30 Mart 1979'da yapılan referandumda ise halkın %99'unun desteğini alarak fikrini uygulama imkânı bulmuş ve İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Yılmaz Şahin, 2011: 250-251). İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanından dokuz ay sonra Kasım ayında referanduma sunularak ezici bir çoğunlukla kabul edilen İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 3 Aralık 1979 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Kılınç, 2008: 919). Anayasa ülkenin dış politikası hakkında önemli ilkeleri de barındırmaktadır.

2.2. Velayeti Fakih Kuramı ve İran Dış Politikasındaki Yeri

Velayet-i Fakih karar alıcı otoritelere doğrudan etki edebildiği için hem iç, hem dış politikanın belirlenmesinde önemli bir kavram, kuram ve kurumdur. Kavram, teopolitik bağlamda "fakihin hükmetme otoritesi" anlamına gelmektedir (Çelik ve Yılmaz, 2016: 147). İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi temelini oluşturan bu kuram, seçilmiş olan fakihe devletin tüm organlarına ve politikalarına hükmetme imkânı ve yetkisi vermektedir (Uyar, 2016: 21). Velayet-i Fakih kuramı Humeyni tarafından 1960'lı yıllarda sürgünde olduğu Irak'ta ortaya konmuştur. Buna göre kayıp İmam, devletin yönetilip, hükümetlerin kurulması yetkisini fakihe vermektedir (Keskin, 2016: 43). Kayıp imamın yokluğunda yönetimin tek ve mutlak otorite olan fakih tarafından idare edilmesi gerektiğini savunan Humeyni'ye göre; fakihler

imamlar tarafından, imamlar Hz. Muhammed tarafından ve Hz. Muhammed ise Allah tarafından görevlendirilmiştir (Çelik ve Yılmaz, 2017: 149). Dolayısı ile Humeyni'nin kurduğu bu zincir fakihe ilahi bir önem atfetmekte ve insanların fakihin söylemlerini sorgulamasının önünü kesmekte ve insanların fakihe olan itaatini arttırmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasına göre yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç organ bulunmaktadır. Bu üç organı denetleyen kişi Velayet-i Fakih makamına sahip dinî liderdir. Bu husus anayasanın 57. Maddesinde şu şekilde belirtilmiştir; "*İran İslam Cumhuriyeti'ne hâkim olan yetkili makamlar yasama, yürütme ve yargıdan müteşekkil olup, bu yasanın sonraki maddelerine göre Velayet-i Mutlak-ı Emr ve ümmetin liderinin gözetimi altında görevlerini yürütürler. Bu erkler birbirinden bağımsızdır.*" (Çelik ve Yılmaz, 2017: 151). Fakih ayrıca devletin genel politikasını belirlemek (ki buna dış politikada dâhildir) ve kararlaştırılan politikanın doğru icra edilip edilmediğini denetlemek; genelkurmay başkanını, devrim muhafızları komutanını, üç silahlı kuvvet komutanını tayin ve azletmek; savaş, barış ve seferberlik ilan etmek; cumhurbaşkanı seçiminden sonra mazbatasını imzalamak ve belli şartlarda Cumhurbaşkanını görevden azletmek gibi geniş yetkilerle donatılmıştır (Kılınç, 2008: 926). Cumhurbaşkanının ise sadece yürütme organı ile ilgili konularda geniş yetkileri bulunmaktadır (Hafeziniya, 2017: 196).

Cumhurbaşkanı ile ilgili madde 113'de "Velayet-İ Fakih makamından sonra" en yüksek makam olduğu vurgulanmıştır. Madde 122'de ise cumhurbaşkanının Velayet-İ Fakih makamına karşı sorumlu olduğunu belirtmiştir (Taflıoğlu, 2013: 108-109). Kısacası İran'ın ne anayasası ne de siyasal yapısı cumhurbaşkanına ülkenin iç ve dış politikasını belirlemede geniş yetkiler vermemektedir. Devlet idaresinde, iç ve dış politikanın belirlenmesinde geniş yetkilere sahip olan esas kişi fakihtir ve fakihin fikirlerini irdelemek bize ülkenin iç ve dış politikası hakkında fikir verecektir (Keskin, 2016: 42).

Velayet-i Fakih makamının ilk temsilcisi olan Humeyni ; "*... Bizler, Amerika, Siyonizm ve İsrail'in başını çektiği küresel batılı yağmacılarla olduğu kadar aynı zamanda uluslararası komünizm ile de savaş hâlindeyiz. Amerika İngiltere'den kötüdür; İngiltere de Amerika'dan kötüdür. Sovyetler birliği her ikisinden de berbattır...*" (Gündoğan, 2016: 172-173) sözleri ile dış politikada her türlü hegemon güce karşı olduğunu belirtmiş ve Humeyni'nin bu görüşü çerçevesinde oluşan "Ne doğu, ne batı, İslam Cumhuriyeti" doktrini İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından Humeyni'nin vefatına kadar (1979-1989 arası dönem) İran dış politikasının baskın özelliklerinden biri olmuştur. Humeyni, henüz İslam Devrimi ilan edilmeden önce Fransa'da sürgün olduğu dönemde Eylül 1978 tarihinde bir Fransız radyosuna verdiği röportajda şu sözleri söylemiştir; "*İlk merhalede (aşama), ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmayı, yabancı ve yerli uşaklarının sultasını, ayrıca siyasi, askerî, kültürel ve iktisadi sultaları yok etmeyi, her kim olursa olsun sömürgeci ve emperyalist güçleri ülkeden çıkarmayı, ülkenin yeraltı zenginlikleri ve madenlerini yoksulluk ve hastalık içerisinde kıvranan yoksul halka vermeyi hedefliyoruz.*" (Humeyni, 1992: 58).

1980'lerde İran dış politikasına yön veren Humeyni'nin şiddetle savunduğu diğer ilkelerden en önemlileri ise; dış politikanın İslamileşmesi, monarşi karşıtlığı, tüm ezilen halkların koruyuculuğu, ve devrim ihracıdır (Metkin, 2016: 103). Bu ilkeler devrimin ilk yıllarında dış politikada etkisini fazlası ile göstermiştir. İlk olarak dış politikayı İslami esaslara göre ilerletmeyi kendisine düstur edinen Humeyni monarşi ve krallıkların İslam'a aykırı olduğunu dile getirmiş ve yaptığı bir konuşmada "*İslamı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarınızı feda ediniz.*" ifadelerini kullanarak İslami monarşilere açık bir gönderme yapmıştır. (Metkin, 2016: 103). İkinci olarak, devrimin güvenliğinin sağlanması için devrimin ihraç edilmesi gerektiğini düşünen Humeyni "*İslam devrimi'nin İran sınırları içerisinde kalması, rejimin Fatıha'sının okunması anlamına gelir* (Tüysüzoğlu, 2017: 10)"

ile bu ideolojisini somutlaştırmış ve dış politikada uygulamaya çalışmıştır. Son olarak, hem İslami değerler hem de ‘devrim ihracı’ için gerekli gördüğü bir ilke olarak ezilen halkların koruyuculuğunu dış politikanın merkezi unsurlarından biri hâline getirmiştir. Konuyla ilgili bazı açıklamaları şu şekildedir;

“İran mustaz’af (ezilen) halklar için bir numunedir. Dünya mustaz’afları, eli boş olan İran halkının iman, birlik gücü ve İslam’a dayanarak büyük güçler karşısında direnebileceğine ve onları mağlup ettiğine bakmalıdırlar. Başka uluslar, imana ve İslam’a dayanma sırrına kavramalıdırlar. Toplumun bütün kesimlerinden Müslümanlar ve hatta mustaz’aflar ayaklanmalıdırlar...” (Humeyni, 1992: 58). *“ Bugün İnkılab’ımız ihraç edilmiştir; Bütün heryerde İslam gündemdedir ve mustaz’aflar bütün ümitlerini İslam’a bağlamışlardır...”*(Humeyni, 1992: 137).

Humeyni’nin vefatından sonra yerine geçecek olan fakihin seçilmesi konusu ülkede büyük bir kaos hâline gelmiştir. Çünkü Humeyni ne sözlü ne de yazılı olarak vasiyetinde herhangi bir halef belirtmemiştir. Ehli Hibre (Uzmanlar Meclisi) Hamaney’i Fakih olarak ilan etmiştir. Hamaney, Humeyni’nin popülaritesine ve dinî itibarına (Humeyni bir Şii makamı olan Mercii iken Hamaney daha alt bir makam olan Huccet’ül İslam’dı) ve karizmasına sahip değildir Hamaney Humeyni’den daha az müdahaleci bir devlet politikası izlemiştir. (Milani, 2004: 202-203) Yakın dostu pragmatist Rafsancani’nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi Hamaney’in otoritesini pekiştirmiştir. Rafsancani başbakanlık makamı kaldırarak bu makama ait görevleri de Cumhurbaşkanıya devretmiştir (Milani, 2005: 205). Hamaney Humeyni’nin aksine daha dışa dönük ve pragmatist bir dış politika benimsemiştir. Bu durum uygulamalarda da gözle görülür vaziyettedir (Çelik ve Yılmaz, 2017: 153). Ancak her ne kadar daha ılımlı olsa da Suudi Arabistan ve Batı konusundaki karşıtlıktan taviz vermemiştir. Hamaney pek çok konuşmasında Suudi Arabistan’a karşı sert olmuştur. Aynı şekilde ABD içinde pek çok kez nefret söylemi içerisinde bulunmuş ve bu ülkeye güvenmediklerini dile getirmiştir. (Çelik ve Yılmaz, 2017: 155)

2.3. Anayasa’ya Göre İran Dış Politikası

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası bir tepki anayasasıdır. Anayasayı hazırlayanlara göre devrim öncesi ülke emperyalistlerin istekleri doğrultusunda yönetilmekteydi. Önceki sistemde olduğu gibi halkın kendi kültür ve sosyal yapısı dikkate alınmadan yapılan bir düzenlemenin halkın ihtiyaçlarını karşılayamayacağı düşünülmekteydi. Bu yüzden İslami değerlerden uzaklaşmayan, emperyalizme karşı ve bağımsızlık vurgusu yapan yeni bir anayasa düzenlenmiştir (Kılınç, 2008: 919). Devletin görev ve hedefleri Anayasa Madde 3’de belirtilmiştir. Fıkra 5’de şu ifadeler kullanılmıştır; *“emperyalizmin bütünüyle ülkeden geri çıkarılması ve yabancı nüfuzunun engellenmesi”* (Çeçen, 2019: 21). Bu fıkra hem devletin genel dış politika prensipleri hem de İran tarihinde yer alan sömürge geçmişinin yarattığı travma hakkında bize ipuçları vermektedir. Fıkra 16’da ise doğrudan dış politika ile ilgili; *“Tüm Müslümanlara karşı kardeşlik taahhütlerinin yerine getirilmesi ve dünyanın tüm yoksul insanların elden gelen tüm imkânlarla desteklenmesi için İslami ilkelere dayalı olarak ulusal dış politikanın düzenlenmesi”* ifadeleri kullanılmıştır (Çeçen, 2019: 22). Buradan çıkarabileceğimiz ilk sonuç dinin dış politikanın belirlenmesinde son derece önemli olmasıdır. Öyle ki Anayasa Madde 12’de belirtildiği gibi; *“İran’ın resmî dinî İslam’dır ve mezhebi Oniki İmam Mezhebi (İsnâ Aşerî Câferî)’dir (Şiilik). Bu esas, sonsuza kadar değişmeden kalacaktır.”* (Çeçen, 2019: 27) ve Madde 72’de belirtildiği gibi; *“İslami Şura Meclisi, ülkenin resmî mezhebinin ilke ve hükümleriyle ve anayasayla çelişen kanunlar koyamaz...”*(Çeçen, 2019: 53). Dolayısı ile dış politika kararları da resmî din ve mezhepten bağımsız alınamaz. Fıkra 16’dan çıkarabileceğimiz diğer bir husus ise anayasanın İran’a yüklemiş olduğu misyondur. Tüm mustazaf ve müminlerin devlet tarafından korunmasının

gerektiği düşüncesi İran'ın bugün ki Ortadoğu politikasında oldukça etkili olmuş ve Kudüs Gücü vasıtası ile özellikle Arap Baharı sonrası süreçte karışıklık yaşanan bölge devletlerinde milis yetiştirilmesi, bu devletlerle ilgili taraf tutulması gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu misyonun doğurduğu bir diğer sonuç ise devrim ihracı politikasıdır.

Bunların dışında Anayasa'da devletin dış politika stratejileri Madde 152, 153 ve 154'te açık bir şekilde belirtilmiştir.³

Kısaca belirtmek gerekirse anayasada genel hatları ile İslami temelli bir dış politikanın benimsenmesi, ülkenin dış politikasında tam bağımsızlığın korunması, daima mustazafların (ezilenler) yanında yer alınması ve müstekbirlere (ezenler) karşı mücadele edilmesi gibi hususlardan bahsedilmiştir (Gündoğan, 2016: 192).

2.4. Devrimden Bugüne İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Tarihi

Gelişmiş ülkelerde dış politika kurumlar tarafından belirlenirken, gelişmekte olan ülkelerde dış politikayı liderler belirlemektedir (Przeczek, 2013: 66). Devrim sonrası İran dış politikası da dönemin koşullarına ve liderlerin görüşlerine göre değişiklik göstermiş kimi zaman gerçekçi kimi zaman idealist, pragmatik, yapıcı ve çatışmacı özellikler taşımıştır.

Humeyni döneminde dış politikayı; 1979-1981 yılları arası gerçekçi ve ılımlı politikaların izlendiği Bazergan dönemi ve 1981-1987 yılları arası idealist politikaların izlendiği Humeyni dönemi olarak incelemek gerekmektedir (İbrahimli, 2016: 62). Devrim sonrası geçici hükûmetin başbakanı Bazergan dönemini incelediğimizde uzlaşmacı liberal bir bakış açısına sahip daha ılımlı bir dış politika izlendiğini görmekteyiz. Bazergan bağlantısızlığı savunup, ABD'nin İran'daki nüfuzunu sonlandırmaya yönelik adımlar atmış, (CENTO'dan ayrılmış ve 1959 tarihinde ABD ile imzalanan ABD-İran Savunma Anlaşması'nı feshetmiştir (Arı, 199: 146). ancak bunu yaparken düşmanca bir ilişki kurmaktan yana da olmamıştır. Humeyni'nin "ne Doğu, ne Batı" prensibini içselleştiremeyen geçici hükûmet, ABD ile iyi ilişkiler geliştirmekten yana olmuştur (Yeğin, 2014: 1). Humeyni süper güçlere bağımlılığı sonlandırmak ve onlarla ilişkilerde belirleyici taraf olmak isterken kabine, çıkarlar doğrultusunda ABD ve Sovyetler ile ilişkilerin devamını amaçlamıştır (Sarı, 2018: 43). Humeyni'den farklı olarak Batı ile dengeli ilişkiler kurmak isteyen Bazergan hükûmetinin bu politikaları gelişen olaylar sonucu kısa ömürlü olmuştur. Şah'ın tedavi için ailesi ile birlikte ABD'ye gelmesine ABD hükûmeti tarafından izin verilmesi ve bunun sonucu olarak Humeyni taraftarı öğrencilerin, Kasım 1979'da Tahran'daki ABD büyükelçiliğini işgal etmesi ile başlayan sürecin sonunda Bazergan, istifa etmek zorunda kalmıştır (Sarı, 2018: 44). Humeyni bu krizde öğrencilerden yana bir tavır sergilerken, Bazergan arabulucu bir tavır sergileyerek rehinelerin koşulsuz olarak salıverilmesini istemiş, ancak isteği kabul edilmemiştir (Arı, 1999: 147). Bazergan istifa ettikten sonra yerine geçen Benisadır da ABD ile iyi ilişkiler kurmaktan yana olmuş, bu durum onun devrime ihanetle suçlanmasına ve İran'ı terk etmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Humeyni'nin Bazergan ve Benisadır'a

³ "Madde 152: İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti, her türlü hakimiyet kurmanın ve hakimiyet altına girmenin reddine; ülkenin her yönden bağımsızlığına ve toprak bütünlüğünün korunmasına; tüm Müslümanların haklarının savunulmasına; despot güçlere karşı hiçbir ilişkide bulunmama; savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçıl ilişkiler kurma temellerine dayanır.

Madde 153: Ülkenin doğal ve ekonomik kaynakları, kültürü, ordusu ve diğer işlerinde yabancı tahakkümü ile sonuçlanacak her türlü anlaşma yasaktır.

Madde 154: İran İslam Cumhuriyeti, insan mutluluğunu bütün insanlık düzeyinde ülkü olarak görür. Bağımsızlığın, özgürlüğün, adalet ve doğruluğun yönetimini tüm dünya halklarının hakkı olarak tanır. Sonuç olarak, diğer ulusların içişlerine her türlü müdahaleden tamamen uzak dururken, dünyanın her yerinde zulmedenlere karşı ezilenlerin haklı mücadelelerini destekler." (Çeçen, 2019: 191).

karşı bu üstünlüğü bize velayet-i fakih makamının etkisini de anlatmaktadır. Nitekim Benisadr'dan sonra Cumhurbaşkanlığına Hamaney, meclis başkanlığına Rafsancani ve başbakanlığa Musavi getirilmiştir. Humeyni tüm kadrolara yakın adamlarını getirerek kendi ekibini kurmuş ve hem iç politikada hem de dış politikada hâkim hâle gelmiştir (Alıcı, 2016: 134).

Humeyni çıkarlar doğrultusunda değil doğru olanın yapılması doğrultusunda bir hayat görüşüne sahipti ve mutlak zaferin manevi anlamda inananların olacağını savunuyordu (Gündoğan, 2016: 171). Bu yüzden dış politika anlayışı pragmatik olduğu kadar ideolojik bir tavır da barındırıyordu. Bir önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi Humeyni'nin dış politikası müstebkir olarak nitelendirdiği süper güçler ve monarşik baskıcı İslami rejimlere karşı bir tutum sergilerken, bir diğer dış politika hedefi ise devrim ihracıydı. Devrim ihracı politikasını gördüğümüz ilk somut olay 1982 yılında Irak ile sürmekte olan savaşın İran'ın lehine dönmesi ve Irak'ın işgal ettiği tüm toprakların geri alınmasına karşın, Irak'ta İslami bir rejim kurma isteğinden olan Humeyni'nin savaşı sonlandırmaktan yana olmamasıdır. Savaş altı yıl daha sürmüş ve 1988 yılında sona ermiştir. İran Irak'a devrim ihraç edememiştir. Bundan sonraki süreçte ise devrim ihracı politikasını Irak Savaşı dışında daha çok 'yumuşak güç' unsuru olarak kullanmıştır. Savaşın İran'a tek katkısı çatışmacı bir tavırdan çok iş birliği ve uzlaşma yönünde bir dış politika geliştirmeye çalışması olmuştur. İran-Irak Savaşı'ndan bir yıl sonra Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümü devletin sorgulanamaz otoritesini ortadan kaldırmış ve İran'ın iç ve dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır (Sarı, 2018: 49).

Hamaney'in yeni dinî lider seçilmesi ile boşalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Rafsancani geçmiş ve başbakanlık makamını kaldırmıştır. Bundan sonraki süreçte Hamaney'in Humeyni kadar karizmatik bir lider olmaması ve başbakanlık makamının kaldırılması ile Cumhurbaşkanlığının yetkilerinin artırılması dış politikada Cumhurbaşkanının Humeyni dönemine nazaran daha çok söz sahibi olmasını sağlamıştır. Rafsancani göreve geldikten sonra daha yapıcı, liberal, statükocu, işbirliği ve uzlaşma dayalı pragmatik bir dış politika izlemiştir. Rafsancani'nin "*Dünyanın geri kalanından soyutlanmış bir ülkede yaşamak istemiyoruz..*" sözlerinden anlaşılacağı gibi İran'ın uluslararası sistemle entegre olmaya çalıştığı bir döneme geçilmiştir (Sarı, 2018: 48). Rafsancan'ı sekiz yıl süre İran- Irak Savaşı'ndan büyük ekonomik ve siyasal tahribatlarla çıkan İran'ın bu sorunlarla başa çıkabilmesini siyaseten ve iktisaden dışa açılmakla mümkün olacağını savunuyordu. Bunun ilk sonuçlarından biri olarak Humeyni'nin ölümünden hemen sonra Rusya (SSCB) ile geniş çaplı silah anlaşması imzalanmıştır (Doster, 2012: 57). Rusya ile geliştirilmeye başlanan ilişkilerin devamı olarak 1995 yılında nükleer iş birliği konusunda anlaşmaya varılmıştır. İran'ın Rusya ile yakınlaşması ABD tarafından endişe ile karşılanmış ve 1999 yılında ABD İran'a ambargo uygulamaya başlamıştır.

Rafsancani'den sonra Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Mayıs 1997 yılında reformist lider Hatemi geçmiştir. Hatemi dönemini Rafsancani'nin uygulamaya çalıştığı pragmatik politikaların devamı olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Hatemi döneminde İran'ın modernleşmesi ve demokratikleşmesi yönünde bazı adımlar atılmaya çalışılmış ve bu durum ülkenin dış politikasında da kendisini göstermiştir. Dönemin ön önemli dış politika stratejilerinden biri Humeyni'nin "ne Doğu, ne Batı" prensibinin aksi olarak "hem doğu hem batı, hem Kuzey hem güney" şeklinde tanımlanan açılım sürecidir (Sarı, 2018: 52). İran İslam Devrimi ile oluşturulan mirasın tersine ülkelere karşı iyi niyete dayalı politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu iyi niyetli politikaların bir örneği olarak 2001 yılı Hatemi'nin önerisi ile Birleşmiş Milletler tarafından "Medeniyetler Arası Diyalog" yılı olarak ilan etmiştir. Hatemi'nin uzlaşmacı politikası İran'ın bölge siyasetine de yansımıştır.

Bölgede iş birliğinin sağlanması ve süper güçlerin hegemonyasını kırarak istikrarlı bir ortam yaratılması için Körfez monarşileriyle ilişkiler geliştirilmiştir (Kılınç, 2001: 171-172). Hatemi'nin bu ılımlı siyasetinin sebeplerinden biri de 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Afganistan ve Irak'a yapılan müdahalelerdir. Bu dönemde devrim vaatlerinden ve İslam Cumhuriyeti'nin çıkarlarından vazgeçmeden ABD ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır (Alıcı, 2016: 140). Sonuç itibarı ile Rafsancani döneminde ekonomik gerçeklerden etkilenen dış politika karar alma süreci Hatemi döneminde siyasal gerçeklerden etkilenmiştir (Amir, 2010: 5).

Hatemi'den sonra Cumhurbaşkanlığı görevine muhafazakâr kimliği ile bilinen Ahmedinejad geçmiştir. Ahmedinejad'a göre Hatemi'nin dış politikası özellikle nükleer program konusunda yabancı devletlerin müdahalesini önlemek konusunda yeterli olmamıştır. Üstelik batı ile iyi ilişkiler kurma girişimlerine rağmen İran, dönemin ABD başkanı Bush tarafından "şer eksenli" olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle Ahmedinejad ılımlı politikaların işe yaramadığını düşünerek dış politikanın Batı ile etkileşim içerisinde olduğu on altı yıllık süreci değerlendirerek Batı'ya yönelik yeni bir yaklaşım tasarlamıştır. Bu yeni yaklaşıma göre Ahmedinejad, çatışmacı bir dış politika izlemiş ve pasiflikten kaçınılarak Batı'nın baskılarına teslim olunmaması durumunda Batı'nın geri çekileceğini düşünmüştür (Amir, 2010: 9). İran dış politikasındaki bu yeni dönemi 1981-1987 dönemindeki Humeyni'nin devrimci idealist yıllarına dönüş olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. İran-İrak Savaşı'ndan sonra devrim ihraç politikasından uzaklaşan İran, uluslararası ve bölgesel ortamı tanıyarak yeniden devrim ihraç etme ve İslam âlemini zulme karşı birleştirme fikrine yönelmiştir (İbrahimli, 2016: 62).

Ahmedinejad'ın ardından 2013 seçimlerinden Cumhurbaşkanlığına seçilen ve hâlâ görevini sürdürmekte olan Hasan Ruhani, pragmatist ve reformcu politikalar izlemiştir. Ruhani bölgesel politikalar konusunda Hamaney tarafından belirlenen güvenlik politikalarını benimserken, Batı ile ilgili konularda dinî liderden farklı bir bakış açısına sahiptir (Yalçınkaya ve Konukçu, 2017: 409). Dış politikada itidalli bir yaklaşımı benimseyen Ruhani, Batı ile ilişkilerde daha uzlaşmacı bir tavırdan yana gözükmektedir. Bunun bir adımı olarak göreve geldikten sonra dış politikayı yürütmekle görevli seçkinleri değiştirmiştir. Yerlerine bir kısmı Rafsancani ve Hatemi döneminde görev yapmış, dış dünyaya açık, pragmatist kişileri seçmiştir. İran'ın nükleer programı Ahmedinejad döneminde olduğu gibi Ruhani döneminde de devam ettirilmiştir. Ancak hem ABD'de başkanlık koltuğunda oturan Obama yönetiminin ılımlı tavrı hem de Ruhani'nin iyimser ve pragmatist politikaları neticesinde nükleer program iki taraf arasında çatışmacı bir anlayıştan çok müzakereler çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Bunun neticesi olarak BMGK 5 daimi üyesi ve Almanya arasından süren görüşmeler sonucunda Temmuz 2015'te P5+1 Anlaşması imzalanmıştır (Cavadbeyli, 2016: 133). Anlaşma Ruhani ile dinî lider Hamaney ve Devrim Muhafızları arasında zaten var olan gerilimi gözle görülür hâle getirmiştir.

Görüldüğü gibi cumhurbaşkanlarının siyasi görüşlerine göre kimi dönem daha ılımlı ve reformist, kimi dönem daha çatışmacı ve idealist özellikler gösteren İran dış politikasında değişmeyen bazı unsurlar vardır. Bunlar rejimin korunması ve devamlılığının sağlanması, İslami unsurların ve resmî mezhebin dikkate alınması (Orta Asya ve Kafkasya politikalarında bu prensibe uyulup uyulmadığı tartışmalıdır), emperyalizm karşıtlığı, ülke güvenliğinin korunması ve devletin çıkarlarıdır.

3. Suudi Arabistan Dış Politikası

3.2. Suudi Arabistan Devleti'nin Hükûmet Yapısı

Suudi Arabistan Devleti'nin idari şekli monarşidir. Kral hükümet başkanı ve başkomutan görevlerini de sürdürmektedir. Hükümet fonksiyonları Bakanlar Kurulu tarafından yönetilmekte, yasama çalışmalarında ise her bir üyesi Kral tarafından atanan Şura Meclisi görevi üstlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Esasen Şura Meclisi Kral Fahd döneminde ABD baskıları neticesinde kurulan ve üyeleri seçim yoluyla belirlenmeyen sembolik bir parlamentodur. Dolayısı ile ülkenin hem iç hem de dış politikasında esas söz sahibi olan kraldır.

Kral kendisine yardımcı olması, krallık vazifesini yerine getiremediği durumlarda (hastalık gibi) yerine bakması ve tahttan feragat ettiğinde ya da vefat ettiğinde yerine geçmesi için kralliyet kararnamesi ile bir veliaht atar. Veliaht aynı zamanda başbakan olan Kral'ın yardımcısı olarak başbakan yardımcılığı görevini üstlenir. 2017 yılında yayınlanan Kralliyet kararnamesi ile son veliahtın Kral'ın oğlu Muhammed bin Selman olduğu ilan edilmiştir. Muhammed bin Selman hâlihazırda hem başbakan yardımcılığı yapmakta hem de Savunma Bakanlığı görevini sürdürmektedir. (BBC, 2017)

Anayasaya göre Suudi Arabistan şeriat hukukunun uygulandığı İslami bir Arap devletidir. Ancak diğer şeriat devletlerinden farklı olarak en yüksek dinî otorite yani Başmüftü Kral tarafından atanmaktadır (Örmeci, 2018: 65). Örneğin İran'da Ayetullah, yani en yüksek dinî otorite, karar alma konusunda ülkenin en üst idari makamı olan Cumhurbaşkanı'dan dahi daha etkili olabiliyorken Suudi Arabistan'da durum böyle değildir. Suudi Arabistan için monarşi teokrasinin önüne geçiyor demek yanlış olamayacaktır. Öyle ki Fransız araştırmacı Anne-Clementine Larroque Suudi Arabistan için yarı teokrasi tanımlamasını kullanmıştır. Başmüftü 1744 yılında Abdülvahhab ailesiyle yapılan ittifakın devamı olarak Vahhabi ailesinin nesli olan Alü's Şeyh ailesinden seçilmektedir (Örmeci, 2018: 67).

Suudi Arabistan'da Dışişleri Bakanlığı ilk kurulan bakanlıktır. Ülkenin ilk dışişleri bakanı ise Abdülaziz bin Suud'un oğlu olan ve 1964-1975 yılları arasında ülkenin Kralı olarak görev yapmış olan Faysal bin Abdülaziz'dir. Faysal bin Abdülaziz Kral tahtına oturduktan sonra onun görevini Abdullah el-Suveyl devralmıştır. Abdullah el-Suveyl'den sonra ise Dışişleri Bakanlığına Kral Faysal'ın oğlu olan Suud el Faysal geçmiş ve 40 yıl boyunca Dışişleri Bakanlığını sürdürmüştür (Muhammed el-Ayed, 2019). Suud el Faysal Kral olmadan önce Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen babasından çocuk yaşta aldığı hariciye kültürü ve akabinde aldığı eğitimler ile göreve donanımlı bir şekilde başlamıştır (Keçeci, 2018). Suud el Faysal'ın sağlık sorunlarından dolayı görevi bırakmasından sonra yerine Adil el- Cubeyr ve İbrahim el-Assaf geçmiştir. Günümüzde Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten kişi ise eski Berlin Büyükelçisi Prens Faysal bin Ferhan bin Abdullah'tır (Muhammed el-Ayed, 2019: 58).

3.4. Suudi Arabistan'ın Dış Politika Prensipleri

Suudi Arabistan dış politikasının öncelikleri kimi zaman değişme eğiliminde olsa da geleneksel olarak dört temel amaç doğrultusunda şekillenmektedir. *“Bunlar, içte ve dışta İslami bir yaşam tarzının korunması, ülkesel bütünlüğün muhafaza edilmesi, ülkenin ekonomik refahının sağlanması ve kralliyet rejiminin sürdürülmesidir.”* (Ataman, 2006: 182). Suudilerin bir devlet hâline gelmesini sağlayan İngilizler iken rejimin devamlılığını ve güvenliğini sağlayan ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Nitekim Basra Körfezi ve Kızıl Deniz'e kıyısı olması sebebiyle jeo-stratejik, dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olması hasebiyle jeo-ekonomik, Müslümanlar için kutsal iki şehir olan Mekke ve Medine'ye sahip olmasından dolayı dinî, hem ekonomik zenginliği hem de Arap dünyasında üstlendiği liderlik vasfı dolayısı ile de bölgesel öneme sahip olan Suudi Arabistan'ın (Kalaycı, 2017: 108) askeri olarak bölgenin diğer ülkelerinden daha zayıf olması dış politika amaçlarına

ulaşabilmesi için onu Batı'ya bağımlı hâle getirmiştir. Öyle ki Suudi Arabistan'ın zamanla en önemli yatırımları askeri harcamalara yönelik olmuş ve ABD'nin en önemli pazarlarından biri hâline gelmiştir. Jeo-stratejik, jeo-ekonomik, dinî ve bölgesel bu denli öneme sahip bir ülke olması Suudi Arabistan'ı batıya bağımlı kıldığı gibi batıyı da ona bağımlı kılmış ve bu karşılıklı bağımlılık geçmişten günümüze Suudi Arabistan'ın dış politikasında en belirleyici unsurlardan biri olmuştur (Ataman, 2006: 183).

Suudi Arabistan dış politikasındaki belirleyici unsurlardan/araçlarından bir diğeri ise enerji kaynakları ve ondan elde edilen gelirlerdir. Suudi Arabistan dış politikasında belirli dönemlerde enerji kaynakları sayesinde Batı ile aralarında oluşan karşılıklı bağımlılığı kullanmıştır. Bu kaynaklardan elde ettiği gelirleri ise dış politikada Arap ve Müslüman dünyasına yardımda bulunarak rejimin güvenliğini sağlamak amacıyla kullandığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Kral Faysal Soğuk Savaş öncesinde ve sonrasında Arap ve Müslüman ülkelere hatırı sayılır finansal yardımlarda bulunmuş ve İsrail'e destek veren ülkelere karşı petrol ambargosu uygulamıştır (Akdoğan ve Ataman, 2014: 483).

Suudi Arabistan'ın ikinci önemli dış politika aracı ise güvenlik konusunda yapılan yatırımlar, askeri mühimmat ve teçhizatlarını artırılması ve ordunun güçlendirilmesidir. Bu araç, Suudi Arabistan'ı ABD'nin en önemli pazarlarından biri hâline getirmiştir (İnat ve Ataman, 2012: 196). Üçüncü dış politika aracı ise dinî söylem ve geleneksel bedevi Arap kimliğinin kullanılmasıdır. Bu araca özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ihtiyaç duyulmuştur. İran'ın kendisini ezilen halkların ve Müslüman toplumların temsilcisi olarak görmesi ve bunu dillendirmesi Suudi Arabistan'ın kendisini İran'a alternatif bir kimlik olarak, özellikle Sünni dünyanın temsilcisi olarak gösterme çabalarına sebep olmuştur. 1986 yılında, daha önce Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları tarafından da kullanılan "Mekke ve Medine'nin (iki kutsal camininin) hizmetçisi / emanetçisi" unvanı Suudi Krallar için kullanılmaya başlanmıştır. Riyad iki kutsal mekânın ülkesinde bulunmasının kendisini Müslüman dünyasının liderleri arasına sokacağını ümit ederek, bu argümanı kullanmıştır.

Suudi Arabistan'ın özellikle bölgesel politikalarda kullandığı bir diğer dış politika aracı ise monarşik yönetim biçimidir. Bölgede kendisi gibi monarşik yapıya sahip rejimlerin öncelikle kendi meşruiyeti için korunmasına önem göstermiş ve bu rejimlere yardımlarda bulunmuştur (İnat ve Ataman, 2012: 197). İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın monarşi karşıtı söylemleri ve monarşiyi İslam dışı olarak tanımlaması ve Arap Baharı ile bölgedeki kimi monarşilerin yıkılması ve kiminin de güvenliğinin sarsılması Suudi Arabistan'ın rejim güvenliği konusundaki endişelerini arttırmış ve bu konuda önlemler almasına sebep olmuştur.

Uluslararası İlişkiler ve Körfez Çalışmaları Profesörü olan Gerd Nonneman "çok yönlü dengeleme" olarak adlandırdığı Suudi Arabistan'ın dış politikasının belirleyici unsurlarını üç kategoriye ayırmıştır. Bunlar iç çevre, bölgesel çevre ve küresel çevredir. İç çevre, ana çıkar grupları ve karar alıcıların dış tehditlerin rejim güvenliğine etkisini algılama biçimi ve Suudi Arabistan'ın rantiyeye devlet olmasıdır (Şahin ve Doğan, 2016: 43). Bölgesel çevreden kastedilen belirleyici unsurlar; Ortadoğu, Arap Dünyası ve Basra Körfezidir. Ortadoğu bağlamında güç dengesine dikkat eden Suudi Arabistan dengeyi bozacak girişimlere karşı politikalar izlemekte, Körfez bölgesinde ise kendini etkileyecek durumlarla ilgili siyasi kararlar almaktadır. Yemen ve Bahreyn'e müdahalesi buna örnektir (Efegil, 2013: 111). Küresel çevre düzleminde ise karşılıklı bağımlılığa ve uluslararası dengelere dikkat ederek özellikle ABD ile müttefiklik ilişkilerine özel önem vermektedir. Kısaca özetlemek gerekirse genel hatları ile Suudi Arabistan rejim güvenliği ve Vahhabi inancının korunmasını

gözeterek, ABD ile müttefiklik ilişkilerine bağlı kalarak, bölgesel bir güç olma hedefine dönük statükocu ve pragmatist bir dış politika izlemektedir.

3.5. Suudi Arabistan Dış Politika Yaklaşımları

Suudi Arabistan dış politikasının teorik çerçevesini somutlaştırmak için dönemin Krallarının dış politika yaklaşımlarına değinmekte fayda vardır. Suudi Arabistan devletini kurduktan sonra İhvan ayaklanmaları ve kabileler üzerinde kontrol sağlamak gibi zorluklarla karşılaşan Kral Abdülaziz bin Suud'un en önemli gündem maddeleri merkezi bir ordunun kurulması ve merkezi yönetimin tesis edilmesi olmuştur. Nitekim 1940'lı yıllarda petrol konusunda verdiği imtiyazlardan elde ettiği gelirlerle Suudi Arabistan, merkezi bir ordu tesis etmeyi başarmıştır. Kabilelerin sadakatini ise kimi zaman dinî/mezhebî (Vahhabiliği) kullanarak, kimi zaman da zor kullanarak ve evlilikler yaparak sağlamıştır. Kral Abdülaziz'in yaptığı bu evliliklerden kırk bir erkek çocuğu olmuştur. Oral Sander Kral Abdülaziz ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır; *“Arap dünyasında bir önder, çok ender olarak, bu kadar kişisel meşruluk sağlayabilmiş, dini değerleri hünerli bir biçimde kullanabilmiş ve geniş ailesini fetih ve güçlenme yolunda bu kadar başarılı örgütleyebilmiştir.”* (Sander, 1996: 78).

Henüz şimdiki kadar zengin olmayan ve ana gelir kaynaklarından olan Hac gelirleri Suudi Arabistan içte ve dışta kendisine yönelen tehditleri tek başına bertaraf edecek güçte değildi. Bu yüzden hem yeni bir devlet kurulmasından kaynaklanan iç sorunlar hem de yeterli maddi kaynağa sahip olmaması Kral Abdülaziz'in dış politika konusunda yeteri kadar aktif olamamasına ve bağımsız hareket edememesine sebep olmuştur. Kral Abdülaziz, Suudi Arabistan'ın kuruluşundan kısa bir süre sonra ABD ile petrol arama-çıkarma münasebetiyle ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu ilişkiler ABD-Suudi Arabistan müttefikliğinin başlangıcı sayılabileceği gibi Kral Abdülaziz döneminde ABD ile ilişkiler dış politikada belirleyici olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi desteklediğini açıklamış ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Buna karşılık savaş esnasında mali zorluklar yaşadığı için İngiltere ve ABD'den mali yardım almıştır (Arı, 2008: 180-182). Bu dönemde Kral, Filistin davasına sahip çıkmak mahiyetinde İsrail'i Filistin topraklarında işgalci bir güç olarak değerlendirmiş ve Arap-İsrail savaşlarında bölgeye asker teçhizat göndermiş, maddi yardımlarda bulunmuştur (Öztop, 2019: 210). Filistin'in bağımsızlığının tanınması için Birleşmiş Milletler'e teklifte bulunmuştur (Armaoğlu, 2012: 588). Ancak yine de savaşta diğer Arap ülkeleri kadar aktif bir rol üstlenmemiştir.

Kral Abdülaziz'in ölümünden sonra yerine oğlu Kral Suud bin Abdülaziz geçmiştir. Kral Suud bin Abdülaziz'in döneminde Ortadoğu'da Süveyş Krizi, Eisenhower Doktrini, Bağdat Paktı, Mısır ve Irak'ta monarşinin yıkılması, Yemen İç Savaşı gibi önemli gelişmeler yaşanmış ancak Kral yeterli etkinliği gösterememiştir. ABD'nin Ortadoğu'ya kararlı ve kesin bir şekilde girişinin başlangıcını teşkil eden Eisenhower Doktrini, Suriye ve Mısır başta olmak üzere Ortadoğu ülkeleri tarafından içişlerine doğrudan müdahale olarak değerlendirip karşı çıktıkları bir doktrin olmasına karşın, Suud bin Abdülaziz başta doktrine tepki gösterse de ABD'nin Dahrana Hava Üssü'nü kullanmasına karşılık 250 milyon dolar değerinde silah satın alınca hemen tutumunu değiştirip doktrine ılımlı bakmaya başlamıştır (Yılmaz Şahin, 2011: 199-200). Aynı şekilde kendi rejim güvenliği için büyük bir tehdit oluşturacak hadiseler olan Mısır ve Irak'taki darbelere sessiz kaldığı gibi Mısır'daki darbeci lider Cemal Abdünnasır'ın bölgedeki popülaritesi karşısında etkili bir politika üretmemiş, Mısır ve Suriye'nin birleşmesi fikrine sessiz kalmış ve Irak'ın Kuveyt'i işgali konusunda etkin bir politika izleyememiştir (Arı, 2008: 287). Sınır güvenliği ve bölgesel hegemonyası için önemli bir konuma sahip olan Yemen'de gerçekleşen iç savaş sırasında, Albay Abdullah Sallal (Cemal Abdünnasır tarafından desteklenmekteydi) tarafından gerçekleştirilen darbeye de belirleyici taraf olamamıştır. Suudi Arabistan için açık bir tehlike arz eden bu durum

karşısında belirleyici olamadığı gibi Nasır ve Sallal ile görüşmeler yaparak ilişkileri düzeltme yolunu seçmiştir (Yılmaz Şahin, 2011: 145). Bu durum saray içerisinde ona Suud bin Abdülaziz karşıtlığını arttıran en önemli sebeplerden biri olmuştur. Dış politika konusunda bu denli pasif politikalar izlemesinin yanında Kral Suud'un sorumsuzca yaptığı harcamalar devleti iflasın eşiğine getirince 1964 yılında ülkede dinî önderlerin fetvası alınarak adete bir saray darbesiyle görevinden alınmış ve yerine kardeşi Faysal geçmiştir (Arı, 2008: 287). Tayyar Arı Suud bin Abdülaziz hakkında "*Abdülaziz'in ölümüyle yerine geçen oğlu Suud günümüze kadar işbaşına geçen dört oğlundan en zayıf karakterli olanıydı. İktidarda olduğu süre içinde içerde ve dışarıda başarılı bir politika uygulayamadı.*" (Arı, 2008: 286) ifadelerini kullanmıştır.

Suud bin Abdülaziz'in sarayın kararı ile görevinden azledilmesinden sonra yerine geçen Kral Faysal bin Abdülaziz yukarıda da belirttiğimiz gibi Suudi Arabistan'ın ilk dışişleri bakanıdır ve Kral oluncaya kadar bu görevini sürdürmüştür. Dolayısı ile dış politika konusunda oldukça deneyimli olarak göreve başlayan Faysal bin Abdülaziz selefi Suud bin Abdülaziz'e göre daha aktif, bağımsız ve başarılı bir dış politika izlemiştir. Kral Faysal dönemine damga vuran olaylar 1973 Arap-İsrail Savaşı ve akabinde gelen petrol ambargosu, Mısır lideri Cemal Abdünnasır ile rekabet ve pan-İslamizm politikasına öncelik verilerek Nasır'a karşı İhvan hareketinin desteklenmesi olmuştur. İsrail'in kurulmasından sonra meydana gelen Arap-İsrail Savaşı'nda kendisini yeterince gösteremeyen Suudi Arabistan, Kral Faysal döneminde yaşanan Arap-İsrail savaşlarında oldukça aktif bir tutum sergilemiştir. Bunun ilk örneklerinden biri 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda "Arap âleminin ve İslam ümmetinin ayrılıklarının temel sebebi İsrail'dir." diyerek Filistin davası konusunda hep birlikte mücadele edilmesi gerektiğini vurgulaması, savaş sonrasında da bir İslam zirvesi çağrısında bulunmuş olması ve en önemli rakiplerinden olan Cemal Abdünnasır'ın İsrail'e karşı yardım çağrısına açık bir şekilde destek vermiş olmasıdır (Öztop, 2019: 210). Kral Faysal 1973 savaşında da Filistin davasına sahip çıkarak Arap ülkelere ciddi yardımlarda bulunmuş ve bununla da yetinmeyip İsrail'e destek veren ülkelere karşı petrol ambargosu uygulamıştır. Sonraları 1973 Petrol ambargosu olarak anılacak olan bu hadise Kral Faysal özelinde ve Suudi dış politikası genelinde önemli bir hamledir. Kral 1972 yılında petrolle ilgili sahip olduğu hakları arttıktan sonra petrolü politik maksatlarla kullanmayacağını sözünü vermiştir. Fakat bu sözünü tutmamış, 1973 yılında NBC'ye verdiği demeçte Suudi Arabistan'ın petrol üretimini arttırması için iki şart ortaya koymuştur. Bunlardan biri Ortadoğu krizi ve siyonistlerin genişleme istekleri ile bozulmuş olan siyasi ortamın uygun hâle getirilmesidir. Aynı dönemde ABD Devlet Başkanı Nixon'un Kongre'ye "İsrail'e yardım yapılması" teklifini sunduğunun haberini alan Faysal, ABD'nin soruna eşit ve barışçıl çözüm üretmeyeceğine kanaat getirerek Suudi Arabistan'ın petrol ihracatının derhâl %10 kısılmasına ve sonrasında da ABD'ye yapılan petrol sevkiyatının toptan ambargo edilmesine karar vermiştir. Bu durum petrolün silah gibi kullanılabileceğini göstermiştir (Türkman, 2007: 288-289). Ambargo ile Kral Abdülaziz ve Suud döneminde ABD ile tam uyumlu ve bağımlı seyreden dış politika bir kırılmaya uğramıştır. Bugün hâlâ ABD'ye karşı gelebilen tek Suud Kralı olarak anılan Faysal'ın bu durum sonunu hazırlamıştır. Kral, yeğeni tarafından şaibeli bir şekilde öldürülmüş ve bu durum kendisinin halefi olarak gelen Kralların ABD ve Batı ile ilişkilerde daha dikkatli davranmasına sebep olmuştur.

Kral Faysal'ın 1973 Savaşı öncesi ve sonrasında izlediği bu politikalar, yaptığı finansal yardımlar, Müslüman ülkelere verdiği destek ve İsrail'e destek veren ülkelere karşı uyguladığı petrol ambargosu Kral'ın Arap dünyasındaki prestijini bir hayli arttırmıştır (Arı, 2008: 483). Ancak bu dönemde Arap dünyasında lider olmaya çalışan tek kişi Kral Faysal değildir. Mısır başbakanı Cemal Abdül Nasır da Arap dünyasının liderliğini elde etmek için birtakım politikalar uygulamıştır. Özellikle Modern anlamda silahlanması Nasır'ın Arap

dünyasındaki popülaritesini arttırmış ve bu durum Filistin sorununda bir çözüm olarak görülmüştür (Telci ve Rakipoğlu, 2018: 145). Nasır'ın milliyetçiliği öne çıkaran seküler ve sosyalist politikalarına karşılık Faysal, dini ön plana çıkararak Müslüman Kardeşler hareketine destek vermiştir. Müslüman Kardeşlere verdiği bu destek ile Faysal sosyalist ideoloji ve seküler Arap milliyetçiliğini bertaraf etmeyi hedeflemiştir. Çünkü Nasır'ın ideolojileri sadece Arap dünyasında liderlik mücadelesi yönünden önemli değil aynı zamanda Suudi Arabistan'ın rejimi ve Vahhabilik hareketi için de bir tehdittir.

Kral Faysal dönemindeki bir diğer önemli gelişme ise İngiltere'nin Yemen'den çekilmesi ile harekete geçen Marksist bir örgüt olan Yemen Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin girişimleri sonucu kurulan Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Güney Yemen) bölgedeki tüm monarşi karşıtı hareketleri destekleyeceğine dair yapmış olduğu açıklamalardır. Kral Faysal güneyindeki bu tehditten kurtulmak için Kuzey Yemen'le uzlaşmaya varmıştır (Arı, 2008: 478). Ancak yine de Kral Faysal güneyinde yeteri kadar güvenli ortam sağlayamamıştır. Güneyindeki güvenlik zafiyetine ek olarak Arap Yarımadasının birçok yerinde ulusal kurtuluş hareketlerinin etkinliğinin artması ve Nasır'la girilen çatışma ortamında askeri açıdan eksikliklerini görmesi sonucu Faysal askeri harcamaları arttırmaya başlamıştır. Bu durum Suudi Arabistan'ın 1970 ve 1980'li yıllarda ABD'nin silah konusunda bir numaralı pazarı hâline gelmesine sebep olmuştur (Arı, 2008: 479). Kısaca özetlemek gerekirse Kral Faysal dönemi petrol konusunda zenginleşmeye başlayan Suudi Arabistan'ın bölge siyasetinde etkin olduğu, Arap coğrafyasında liderlik iddiasında bulunduğu, dinin ön planda olduğu bir dış politika izlediği ve olaylara pragmatist ve daha bağımsız olarak yaklaştığını söylemek mümkündür.

Kral Faysal'ın suikast ile yeğeni tarafından öldürülmesinden sonra göreve kardeşi Halid bin Abdülaziz gelmiştir. Fakat Kral Halid sağlık sorunları yaşaması ve ülke yönetimden çok anlamaması sebebi ile yetkilerini kardeşi Velihaht Prens Fahd'a devretmiştir (Arı, 2008: 484). Nitekim Halid'in ölümünden sonra yerine kardeşi Fahd geçmiştir. Kral Halid döneminde iki önemli olay Suudi Arabistan dış politikasında önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bunlardan biri 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, diğeri ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalidir (Hacis Eş-Şemri, 2016: 68). Bu iki önemli olaydan sonra hem Sovyetler hem de İran tehlikesine karşı Suudi Arabistan, ABD ve Batı ile daha sıkı ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Kral Halid'in ölmesi ile yerine geçen Kral Fahd döneminde ise Suudi Arabistan tamamen ABD güdümünde hareket etmeye başlamıştır (Kalaycı, 2017: 109). Kral Fahd İran'ın etkilerini azaltmak, bölgesel hegemonya arayışını ve İslam dünyası üzerindeki liderlik iddialarını engellemek için tıpkı Kral Faysal'ın yaptığı gibi dine yönelik politik adımlar atmıştır. "İki Kutsal Cami'nin Koruyucusu" unvanını kullanmaya başlamış ve hem bölgedeki hem de dünyadaki İslami gruplara maddi yardımlarda bulunmuş, camiler inşa ettirmiştir (Ataman, 2006: 190). Afganistan'daki mücahitlere yaptığı yardımlar sonucu Taliban ve El Kaide'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD güdümünde izlenen politikaların somut bir örneği olarak Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra ABD'nin ülkesinde askeri üs buldurmasına ve ABD askerlerinin kutsal mekânlara girmesine izin vermiştir. 1995 yılında felç geçiren Kral Fahd'ın yerine yönetimi fiili olarak Velihaht Prens Abdullah üstlenmiştir (Ataman, 2006: 191).

Kral Fahd felç geçirdikten sonra on yıl ülkeyi fiili olarak yöneten Velihaht Prens Abdullah, 2005 yılına gelindiğinde Fahd'ın ölümü ile resmî olarak Kral ilan edilmiştir. Kral Abdullah tahta geçtiğinde en önemli dış politika sorunlarından biri 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Suudi Arabistan'ı teröre destek vermekle suçlaması ve bu nedenle ilişkilerin zedelenmesi, diğeri ise Arap Baharı'dır. Bölgesel ve jeopolitik gelişmeler Kral Abdullah'ın ABD ile bağlarını koparmadan farklı eksenlerle ilişkiler geliştirerek dış

politikada çeşitliliğe gitmesine, çok yönlü ve aktif bir dış politika izlenmesine neden olmuştur (Akdoğan ve Ataman, 2014: 161). ABD'ye karşı güveni sarsılan Kral Abdullah, İran'dan algıladığı güvenlik tehdidinin artması ile Çin, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirerek dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu çok yönlü politikaların başlangıcı olarak Kral Abdullah tahta geçtikten sonra ilk yurt dışı ziyaretini Çin'e gerçekleştirmiştir (Uçgan ve Ataman, 2011: 212). Çin ile ilişkiler diplomatik ziyaretlerle sınırlı kalmamış, ekonomik işbirliği yönünde adımlar atılmış ve 2009 yılına gelindiğinde Çin Suudi Arabistan'ın en büyük petrol ihracatçısı hâline gelmiştir (Uçgan ve Ataman, 2011: 210).

Kral Abdullah'ın hem iç hem de dış politikada başlattığı reform sürecine Arap Baharı sürecinin başlaması ile daha çok yoğunluk verilmiştir. Bölgede yaşananları kontrol altına almak, rejim güvenliğini zedeleyecek grupların etkinliğini kırmak için iç ve dış yardımlar arttırmıştır. Ayaklanmaların başlaması ile Yemen, Bahreyn ve Suriye'de aktif bir dış politika izlerken, Tunus, Libya ve Mısır konusunda daha pasif kalarak tavrını beyan etmiştir (İnat ve Ataman, 2012). Bu dönemde Suudi Arabistan hem rejim güvenliği hem de Vahhabi mezhebinin korunması noktasında tehlikeye girmiş ve bu yüzden sadece aktif bir dış politika izleyerek sorunu çözmeye çalışmamış aynı zamanda da hava gücünü modernize etmiş ve askeri gücünü arttırmaya yönelik adımlar da atmıştır.

2015 yılına gelindiğinde Kral Abdullah'ın ölmesi ile tahta kardeşi Kral Selman bin Abdülaziz geçmiştir. Kral Selman tahta geçtiğinde karşı karşıya olduğu dış politika sorunları şunlardı; İran'ın bölgedeki nüfuzunun benzeri görülmemiş şekilde artması ve İran'a bağlı Şii milislerin Arap dünyasındaki pek çok ülkede hâkim konuma yükselmesi, DAES ve El Kaide gibi aşırı grupların etkinliğinin artması ve Suudi Arabistan'ın yakın coğrafyasındaki faaliyetlerinin artması, bölgesel güç mücadelesi bağlamında İran'ın elini güçlendirecek mahiyete sahip olduğu düşünülen ABD - İran Nükleer müzakereleri (Bakir, 2019).

Kral Selman dış politikada daha önce gerginlik yaşanan ülkelerle yeni bir sayfa açılması yönünde ılımlı adımlar atmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri dönemin ABD Başkanı Obama'nın İran ile ilişkileri yumuşatma girişimleri ve nükleer müzakerelerdir. ABD'nin bu tutumu Suudi rejimini son derece rahatsız etmiş ve Selman Rusya, Türkiye ve Mısır ile ilişkileri güçlendirme yoluna gitmiştir. Tahta geçmeden önce Yemen'e müdahale edilmesi yönünde açıklamalarda bulunarak ileride izleyeceği aktif dış politikanın ipuçlarını veren Kral Selman, savunma bakanlığı koltuğuna oğlu Muhammed bin Selman'ı getirmiştir. Nitekim Muhammed bin Selman'ın ilk icraatlarından biri Yemen'e askeri müdahalede bulunmak olmuştur. 25 Mart 2015 tarihinde Suudi Arabistan liderliğinde "Kararlılık Fırtınası" adıyla hava operasyonları başlatılmıştır (Öztop, 2019: 215). Zamanla iç politikada olduğu kadar dış politikada da etkin hâle gelen Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın ABD yanlısı ve İran karşıtı bir çizgide olduğu görülmüştür. İran'a karşı söylemlerini gün geçtikçe daha da sertleştiren Prens, İran'ın dinî lideri Ayetullah Ali Hamaney için "Ortadoğu'nun Hitleri" tabirini kullanmıştır (Örmeci, 2018: 75) Kral'ın ve Veliaht Prens'in bu sert ve saldırgan politikalarının arkasında 2017 yılında iktidara gelen Trump rejimi ile ivme kazanan ABD ile ilişkilerin etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başkanlık koltuğuna oturan Trump Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve milyon dolarlık anlaşmalar imzalanmıştır (Öztop, 2019: 216). Ayrıca İran ile ilişkileri yumuşatma eğiliminde olan ve bu yüzden Suudi Arabistan'ın ABD'ye olan güvenini sarsan Obama yönetiminin aksine Trump yönetimi, İran konusunda oldukça serttir ve nükleer müzakerelerin sonlandırılması için elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

Kısacası Suudi Arabistan yönetimi Kralların tutumlarına göre kökten değişebilecek bir yapıya sahip olmasına karşın şimdiye kadar tahta geçen kralların dönemin koşullara göre

öncelikleri değişse bile Vahhabiliğin ve rejim güvenliğini koruma temelinde Batı yanlısı istikamette olan dış politikasında köklü değişiklikler görülmemiştir.

4. İran ve Suudi Arabistan İlişkilerine Tarihsel bir Bakış

4.1. Devrim Öncesi Sürec

Bugün ki İran-Suudi Arabistan gerilimini oluşturan en önemli etkenlerden biri mezhep farklılığıdır. Bu mezhepsel farklılığın oluşturduğu gerilimin kökenini 1802 yılında gerçekleşen Kerbela baskınına kadar dayandırmak mümkündür. 1802 tarihinde Diriye Emiri Abdülaziz bin Suud, Şiiilerin kutsal şehri olan Kerbela'ya baskın düzenlemeye karar vermiş ve oğlu Suud bin Abdülaziz'i bu konuda görevlendirmiştir. Şiiilere en fazla kayıp verdirme adına İmam Hüseyin'in şehitliğini anmak için binlerce Şii'nin Kerbela'da toplandığı günü seçerek buraya baskın düzenlemiştir (Khatab, 2011: 74). Baskında üç bine yakın Şii öldürülmüş ve Vahhabi inancına göre mezar/türbe ziyareti bidat olduğu için Hz. Hüseyin'in türbesi yağmalanmıştır. Bu olay bugün de devam eden Şii-Vahhabi düşmanlığının başlangıcı niteliğindedir (Kocaoğlu, 2017: 348). Bu durum sadece mezhepsel gerilimin başlangıcı değil aynı zamanda Farsların ve Suudilerin dolaylı da olsa ilk münasebeti ve birbirlerine karşı besledikleri hasımlığın başlangıç noktalarından biri olmuştur.

Ancak iki ülke arasındaki modern dönemin diplomatik temasları ise ilk kez 1925 yılında kurulmuştur. Bu diplomatik temasta Farslar Necid Kralı Suud ile Hicaz Kralı Hüseyin arasında arabuluculuk yapmayı amaçlamıştır (Omar, 2018: 206). İlk resmî diplomatik ilişki ise 1930 yılında Pehlevi Hanedanlığının Cidde'de büyükelçilik açması ile gerçekleşmiştir. Yeni kurulan iki devletin uluslararası arenada tanınma gereksiniminden kaynaklanan bu olumlu ilişkiler, tarafların Körfez konusunda anlaşmazlık yaşaması ve İranlı hacıların Suudi devleti tarafından rahatsız edici uygulamalara tabi tutulması sonucu sekteye uğramıştır (Kashef Asl, 2009: 76). 1943 yılında İranlı Hacılar kutsal yerlere ihanet suçlaması ile idam cezasına çarptırılmıştır. Bu olay iki ülke arasında krize yol açtığı gibi 1944-1946 yılları arasında ilişkilerin tamamen kesilmesine sebep olmuştur. 1956 yılında Cemal Abdünnasır'ın Mısır'da iktidarı ele geçirmesinden sonra canlanan seküler Arap milliyetçiliği Suudi Arabistan'ı olduğu kadar İran'ı da endişelendirmiştir. Nasır'ın Yemen'deki varlığından da rahatsız olan Suudi Arabistan ve İran ortak tehlikeye karşı yakınlaşmaya başlamıştır (Omar, 2018, 209). Eylül 1960 tarihinde İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Venezuela'nın katılı ile Bağdat'ta kurulan OPEC (The Organization of the Petroleum Exporting Countries; Sönmezoğlu, 2010: 541) sonrası ilişkiler biraz daha gelişmiştir.

İngiltere'nin 1968 yılında Körfez bölgesinden 1971'e kadar tamamen çekileceğini açıklaması ile birlikte doğacak olan güç boşluğunu doldurma gayesinde olan iki ülke arasında rekabet krize dönüşmüştür (Omar, 2018: 210). Fakat aynı dönemde Körfez konusunda daha aktif bir dış politika geliştirme eğiliminde olan Richard Nixon, 1969 yılında Başkan olarak seçilmiş ve "Çifte Sütun" olarak adlandırdığımız politikayı geliştirmiştir. Bu politikaya göre ABD, İran ve Suudi Arabistan'a silah satacak, iki ülke bölgesel tehdit ve sorunlarla karşılaştığında bu sorunların çözümü için ABD müdahalesi olmadan hareket etmeyecektir (Mammadov, 2017: 171). Bu durum tarafların bölgesel sorunlar yaşasalar da gerilimi tırmandırmadan temkinli ve ölçülü davranmalarına sebep olmuş, 1979 yılına kadar ilişkilerin istikrarlı bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır.

4.2. 1979 – 1989 Arası Dönem

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi ile "Çifte Sütun" politikası sayesinde kontrol edilebilir olan rekabet yerini düşmanlığa bırakmıştır. Devrim öncesi İran, Suudi Arabistan gibi statükocu bir çizgide dış politikaya sahip iken, devrimle birlikte revizyonist

bir çizgiye kaymıştır. Körfezdeki monarşileri gayri meşru ve gayri İslami olarak nitelendirmiş ve bu rejimlere karşı Şii ayaklanmalarını desteklemiştir. Pehlevi döneminde dış politikada kullanılmayan Şiilik devrimden sonra dış politikada önemli bir araç olarak kullanılmış ve devrim ihracını devlet politikası hâline getirmiştir (Akdoğan, 2016: 17). İran'ın yaşadığı bu köklü değişim, Suudi Arabistan tarafından hem rejim güvenliği hem de mevcut dinî ideolojileri olan Vahhâbiliğin güvenliğine ve İran'ın kendisini Müslümanların koruyucusu olarak nitelendirmesi ile de bölgesel hegemonyasına bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu tarihten itibaren ikili ilişkiler zaman zaman yumuşamalar olsa da genel itibari ile gerilim politikaları çerçevesinde şekillenmiştir.

Devrim sonrası başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin en çok korktuğu hususlardan biri devrim ihracı yoluyla ülkelerindeki Şiilerin isyana teşvik edilmesi ve rejimlerinin tehlikeye uğraması olmuştur. 1980 yılında CIA Körfez ülkelerinin bu korkusunu destekler nitelikte bir rapor yayımlayarak İran'da iktidarı ele geçiren yöneticilerin devrimi komşu ülkelere yaymaya çalıştığı yönünde bir iddia ortaya atmıştır. CIA'in 1980 tarihli raporu şu şekildedir;

“İran'ın devrim ihracı çabaları ABD'nin bölgedeki müttefikleri, İran'ın bölgede daha aktif rol oynamasından rahatsızlık duyacaktır. Bölgede İran'ın destekleyeceği ayaklanmalar, Basra Körfezi'ndeki ülkelerdeki birçok petrol bölgesinde Şiilerin bulunduğu göz önüne alındığında sabotajlara ve petrol sektöründe grevlere sebep olabilir.” (Dursun, 2019)

Raporda belirtildiği gibi Suudi Arabistan'ın nüfusunun yaklaşık %5-10'luk (günümüzde bu rakamın %10-15 olduğu yaygın kabul edilen bir görüştür.) bir kesimini oluşturan Şiilerin çoğunluğu Suudi Arabistan'ın doğusunda önemli petrol bölgesi olan al-Hasa ve Qatif şehirlerinde yaşamakta ve ülkenin işgücünün yaklaşık % 40-60'ını oluşturmaktaydı (Arı, 1999: 152). Nitekim Suudi Arabistan'daki Şiilerin ilk gösterileri 1979 Kasım ayına denk gelen aşure törenlerinin Suudi yönetimi tarafından yasaklanması üzerine başlamıştır. 20 Kasım 1979 tarihinde ise bir grup isyancı Kabe'yi işgal etmiş, Fransa'nın yardımı ile isyan bastırılmış ve İran'ın bağlantısı ile ilgili herhangi bir delil olmamasına rağmen Suudi Arabistan olayların arkasında İran'ın olduğunu düşünmüştür. Devrimden sonra Kasım ayına kadar temkinli ilerleyen ilişkiler esasen Kasım ayından sonra bozulmaya başlamıştır.

Suudi Arabistan ile Şiiler arasında yaşanan en ciddi olaylar ise; 1981 yılında Medine'de Suudi polisler ve İranlı hacılar arasında çatışma çıkması sonucu gerçekleşmiş, yüzlerce İranlı yakalanarak sınır dışı edilmiştir (Kashef Asl, 2009: 153). CIA'in açıklaması ve ülkelerinde yaşanan gösterilerle korkuları somutlaşan Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez Ülkeleri, “Suudi Arabistan Toplu Güvenlik Haritası” adı altında bir güvenlik mekanizması oluşturarak 1981 yılında bu mekanizmayı Körfez İşbirliği Konseyi adı altında hayata geçirmişlerdir (Kashef Asl, 2009: 80). İran'ın devrim ihracından Suudi Arabistan kadar rahatsız olan Irak ise 1970'li yıllardan beri Şatt'ül Arap su yolu üzerinden devam eden sınır anlaşmazlıklarını öne sürüp 22 Eylül 1980 tarihinde İran'ın batı bölgesini işgal ederek İran'a karşı savaş başlatmıştır (Kashef Asl, 2009: 153). Sekiz yıl sürecek olan savaşın İran-Suudi Arabistan ilişkilerine etkisi büyük olmuştur. Bütün olumsuzluklara rağmen Suudi Arabistan, Devrim sonrası gelişmelerden duyduğu kaygılardan dolayı başlarda İran'a ılımlı yaklaşmış ve ortak nokta bulmaya çalışmıştır. Suud el Faysal 1985 yılında Tahran'a yaptığı ziyarette OPEC çerçevesinde iki ülkenin iş birliği yapması yönünde adım atmıştır. Aynı yıl İran Dışişleri Bakanı'nın Suudi Arabistan'ı ziyaretinde de barış karşılığında İran'ın Irak'la savaş esnasında oluşan tüm zararlarının karşılanacağını gündeme getirmiştir. Ancak Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El Faysal eliyle uygulanmaya çalışılan bu ılımlı politikalar her seferinde İranlı yetkililerin sert tutumuyla karşılanmıştır. İran'la iyi ilişkiler kurulması yönündeki umutlarını kaybeden Suudi Arabistan, yeni bir politika izlemeye başlayarak Irak'ı

açık bir şekilde desteklemiştir (Kashef Asl, 2009: 81-82). Bu noktadan sonra İran-Irak Savaşı İran ve Suudi Arabistan'ın doğrudan yüzleştiği bir savaş hâline gelmiştir. İran savaş uçakları Suudi hava sahasını işgal etmiş, Suudi petrol tankerlerine saldırmıştır. İki İran jeti Suudi Arabistan tarafından düşürülmüştür (Oprea, 2016) Suudi Arabistan bir kısmı hibe bir kısmı kredili olmak üzere 25 milyar dolar (kimi kaynaklarda bu yardımın 40 milyar doları bulunduğu belirtilmektedir; Özocak, 2016: 667) para yardımıyla bulunarak Saddam Hüseyin'in en önemli finansal kaynağı ve silah tedarikçisi hâline gelmiştir. Irak petrol ihracatının sekteye uğraması ve İran'ın bundan faydalanmasını engellemek için Irak petrolollerinin Suudi Arabistan topraklarından uluslararası piyasalara ulaşması sağlanmıştır (Kocatepe, 2017: 68). Savaş dolayısı ile sıcak çatışma ortamında kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak yüzleşen Suudi Arabistan ve İran'ın ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer önemli gelişme ise 1987 yılında yaşanmıştır. 1985 yılından beri Humeyni'nin desteği ve teşviki ile İranlı hacılar tarafından düzenlenen İsrail ve ABD karşıtı protestolar 1987 yılında bir faciaya dönüşmüştür. İranlı hacılar ve Suudi güvenlik güçleri arasında bir koordinasyon eksikliği yaşanmış ve hem Suudi halkı hem de güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu Mekke'de yaklaşık 400 hacı adayı hayatını kaybetmiştir. İran Suudi Arabistan ilişkilerinin dibe vurmasına sebep olan bu olay sonucu üç yıl boyunca ilişkiler dondurulmuştur (Yılmaz, 2011: 56).

4.3. 1989- 2001 arası dönem

Ağustos 1988'de İran-Irak Savaşı'nın sonlanması ve Haziran 1989'da İran İslam Cumhuriyeti'nin dinî önderi Ayetullah Humeyni'nin vefatı sonrası yaşanan lider değişikliği İran-Suudi Arabistan İlişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda Suudi Arabistan'ın açıkça Irak'ın yanında yer aldığı beyan etmesinden sonra tırmanan gerilim savaşın bitmesi ile sonlanmıştır. Humeyni döneminde izlenen taviz vermez devrimci ve idealist dış politika Humeyni'nin vefatından sonra yerini Rafsancani'nin işbirlikçi, ılımlı, pragmatik ve statükocu politikalarına bırakmıştır. Soğuk Savaş'ın sonlanması ile dünya siyasetinde oluşan yumuşama ve bölgede yaşanan bu değişimler Suudi Arabistan İran ilişkilerine doğrudan yansımıştır. Suudi Arabistan – İran ilişkilerine olumlu etki doğuran bir diğer gelişme ise Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalidir. Bu işgal Suudi Arabistan açısından Irak'ın birincil güvenlik tehdidi hâline gelmesine sebep olmuş, Suudi Arabistan Irak'ın bölgesel nüfuzunu kırabileceğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye sokabileceğini düşünmüştür. Böyle bir ortamda Suudi Arabistan için Irak'ı dengelemek birincil hâle gelmiş ve İran'la yakınlaşmaya başlamıştır.

Kuweyt işgali İran'ın da gündemini değiştirmiştir. İşgal üzerine ABD Irak'a müdahale ederek bölgeye 500 bin Amerikan askerini konuşlandırmış ve İran bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur (Sarı, 2017). Bu durum İran'ın başta Suudi Arabistan olmak üzere komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirme yönünde adım atmasını sağlamıştır. İki tarafında önceliklerinin değişmesi üzerine taraflar arasında yapılan görüşmeler sonucunda 1987 Hac olaylarından sonra kesilen diplomatik ilişkiler 1991 yeniden kurulmaya başlanmış ve karşılıklı elçilikler açılmıştır (Akdoğan, 2016: 18). Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri ile ilişkilere önem veren ve İran'ın uluslararası sistemle entegrasyonunu hedefleyen Rafsancani döneminde ilişkilerde önemli bir sorun yaşanmamıştır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler Rafsancani döneminde yumuşamaya başlasa da somut adımların atılması 1997 yılında Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı görevini devralması ile başlamıştır. 1997 yılında Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı Örgütü'nün zirvesine katılmak amacıyla Velihaht Prens Abdullah bin Abzülaziz İran'ı ziyaret etmiştir. Hatemi'nin ılımlı tavrı Körfez İşbirliği Konseyi tarafından da karşılık bulmuş ve örgüt 1997 yılında bir açıklama yaparak "*önceki yıllarda kavramsallaştırılan İran tehdidinin fazla abartıldığı, aslında İran'ın Körfez ülkeleri ile yeni*

bir sayfa açma isteğinde olduğu “(Özev, 2016: 92) belirtilmiştir. İki ülke ilişkilerine yönelik bir diğer önemli adım ise 1999 yılında Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Suudi Arabistan'a resmî ziyarette bulunmasıdır. Hatemi devrim sonrası Suudi Arabistan'a resmî ziyarette bulunan ilk cumhurbaşkanı olmuştur (Kocatepe, 2017: 71). İran ve Suudi Arabistan, Nisan 2001'de bir güvenlik anlaşması imzaladı. Bu anlaşma her iki ülke için de bir iç sorun olan uyuşturucu kaçakçılığın, kara para aklama, sınır gözetimi, su ve bölgesel meselelerin yönetimi konularında iş birliğini içeriyordu (Okruhlik, 2003: 118).

4.4. 2001 Yılından Sonra

11 Eylül saldırıları sonrası Bush yönetiminin Ortadoğu'ya yönelik izlemiş olduğu politikalar Suudi Arabistan ve İran ilişkilerine de yansımıştır. 2001'de Afganistan'ın işgali, 2003'de Irak'ın işgali ve bölgesel bir güç olan Saddam Hüseyin rejiminin düşmesi İran'ın lehine sonuçlar doğurdu. Ancak yine de iki sınır komşusunun ABD tarafından kuşatılması İran'ı tedirgin etmiştir. Benzer şekilde, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ile arası bozulan Suudi Arabistan için diğer yandan Ortadoğu'da değişen dengelerin İran lehine sonuçlar doğurması ve İran'ın 2005 yılında nükleer programa başlaması tedirgin edici olmuştur. Ancak yine de iki taraf da ikili ilişkilerde temkinli davranmış ve yaşanan yumuşama eğilimi devam ettirebilmiştir. 2007 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Suudi Arabistan'ı ziyarete gitmiş ve burada Kral Abdullah ile “Kardeş milletlerin” temsilcileri olarak buluşmuşlardır. İran ile Suudi Arabistan arasındaki iyi ilişki kurma çabalarının sonlanması ve bugün ki gerginliğe giden süreç esas olarak 2010 yılında Tunus'da başlayan Arap Baharı ile cereyan etmiştir (Arıkan, 2016: 5).

11 Ekim 2011 tarihinde İran, Suudi Arabistan'ın ABD büyükelçisi, bugünkü Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı, Adel al Jubeyr'e suikast girişiminde bulunmuştur. Suikast girişimi ABD tarafından önlenmiş ve ABD Başsavcısı (Adalet Bakanı) Eric H. Holder düzenlediği basın toplantısında İran Hükümeti'nin fraksiyonları tarafından büyükelçiye yönelik patlayıcı bir suikast girişimi düzenlendiğini açıklamıştır (Bell, 2011) İran'ın resmî haber ajansı IRNA suçlamaya yönelik "ABD'nin İran'a karşı yeni propaganda senaryosu" açıklamasında bulunmuş ve İran tarafından suçlamalar yalanlanmıştır (Hürriyet, 2011). Ancak yine de bu durum taraflar arasında gerilime neden olmuştur. 2012 yılında Suudi Arabistan'da Şii ayaklanmaları başlamış, Katif'te Şii dinî lider Şeyh el-Nimr'in tutuklanması sonucu siyasi tutukluların bırakılması için eylem yapan Şiiler ile Suudi güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmış ve iki kişi hayatını kaybetmiştir (Aljazeera, 2012). Artık iki ülke, dostane ilişkileri geride bırakmış ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri kendi lehine çevirmek için isyan yaşanan ülkeler üzerinden vekalet savaşına başlamıştır. Vekalet savaşları üzerinden gerilimler devam ederken iki ülkeyi krize sokan bir diğer gelişme Ekim 2015'de yaşanmıştır. Mekke'de hac ibadeti sırasında çıkan izdihamda 800'e yakın kişi hayatını kaybetmiş ve bu kayıpların 464'ünün İranlı hacı adaylarına ait olduğu tespit edilmiştir (BBC, 2015). En büyük kaybın İran tarafından verilmiş olması İran ve Suudi Arabistan arasında gerilime ve karşılıklı suçlamalara sebep olmuştur. Ocak 2016'ya gelindiğinde ise 2011'den beri yönetim karşıtı protestoların merkezinde yer alan Şii din adamı Nimr el Nimr idam edilmiştir. İdam sonrası Tahran'daki Suudi büyükelçiliği saldırıya uğramıştır. Suudi Arabistan bu saldırıdan sonra diplomatik misyonları koruyamadığını beyan ederek İran ile diplomatik ilişkilerini kesme kararı almıştır (Kocatepe, 2017: 74). Irak'ın işgali ile başlayan, üst üste biriken sorunların taraflar açısından tahammül edilemeyecek boyutlara ulaşması sonucu 2016 yılında Suudi Arabistan ve İran ilişkileri nihai olarak kopmuştur (Özocak, 2016: 666).

4.5. Yemen Sorunu

Bugün İran - Suudi Arabistan ilişkilerini etkileyen en önemli olay hiç şüphesiz ki Yemen’de yaşanan iç savaştır. Arap Baharı’nın Yemen’e sıçraması ile başlayan olaylar zincirinde İran muhalif Husi güçlerini desteklerken Suudi Arabistan meşru hükümeti desteklemiş ve bunun sonucunda iki ülke Yemen’de vekilleri üzerinde adeta bir savaş yürütmeye başlamıştır. Suudi Arabistan pek çok kez İran’ı Husilere silah temin etmek ve eğitmekle suçlarken, İran ise Suudi Arabistan’ı 2015 yılında başlatılan hava operasyonları yüzünden suçlamış ve Yemen’deki savaşı uzatmakla kalmayıp aynı zamanda Yemen’deki insani durumu kötüye götürdüğünü her fırsatta dile getirmiştir.

İran ve Husiler arasındaki yakınlaşma 1979 İran Devrimi’nden sonra gerçekleşmiştir. 1978-79 İran İslam Devrimi’nden sonra az sayıda Zeydi Kum’daki Şii İslamı incelemek için İran’a seyahat etmiştir. Bunlar arasında Bedrettin el Husi ve ailesi, Husi hareketinin kurucusu Hüseyin el Husi ve şimdiki lideri olan Abdulmelik el Husi’de vardır. Bazı analizlere göre İran’daki bu geçici ikametleri siyasete bakış açılarını şekillendirmekte bir miktar etkili olmuştur (Juneau, 2016: 655). Bedrettin el Husi Yemen’e döndüğünde vaazlarında Humeyni’ye yönelik övgülerde bulunmuş ve el Husi’nin 1986 yılında gerçekleştirdiği İran ziyaretinden sonra ise İran’da eğitim alan Husilerin sayısı artmıştır. Husi Hareketi’nin kurucusu Hüseyin el Husi’nin 1994 yılından sonra İran’da uzun süre kalması iki aktörün yakınlaşmasının işaretleri olarak yorumlanmıştır (Kurt, 2019: 317). 1991’de Zeydi siyasi partisi olan Hizbül’l Hakk’ın gençlik kolu içinde yasal izinle kurulan Mümin Gençler Hareketi (eş-Şebabül Mümin) teşkilatının da İran Devrimi’nden etkilendiği düşünülmüştür (Büyükkara, 2011: 128). Mümin Gençler Hareketi olarak örgütlenen Husiler daha sonraları Ensarullah Hareketi adını almıştır. Bu hareketin sloganının “*Amerika’ya ölüm, Yahudilere lanet, İslam’a zafer*” olması ve İran İslam Devrimi’nin ve Hizbullah’ın sloganı ile göstermiş olduğu benzerlik Ensarullah’ın bu ideolojiden etkilendiğinin bir diğer kanıtı mahiyetindedir. Öztürk, 2019: 104).

2004 yılına kadar İran’ın Yemen sorununa müdahil olduğuna dair net bir kanıt yoktur. Bu yıldan sonra Husilerin yönetime karşı isyanlarının başlaması ile sınırlı bir şekilde askeri, mali ve siyasi destek vermeye başladığı düşünülmektedir (Awad, 2018: 21). Nitekim, Nisan 2015’te kurulan BMGK İran Yapıtırım Komitesi’ne sunulan bir raporda da İran’ın 2009 yılından itibaren Husilere az miktarda silah sevkiyatı sağlamaya başladığı ve daha önce de İran tarafından sınırlı destek sağlanmış olabileceği ihtimaline yer verilmiştir (Juneau, 2016: 656). Ülkenin içinde bulunduğu kaotik durum, siyasi geçişte yaşanan çıkmazlar ve Yemen hükümetinin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla başa çıkamaması sonucu zayıflayan merkezi otorite ile oluşan boşluktan faydalanan İran, ülkede etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. (al-Qadhi, 2017: 26)

Husilere askeri, ekonomik ve eğitim desteği sağladıkları yönünde başta Suudi Arabistan’ın sunduğu sayısız argüman bulunmasına rağmen İran, bu durumu her seferinde reddetmiş ancak siyasi desteğini açık bir şekilde dile getirmekten çekinmemiştir. En önemli gelişme 2019 yılında yaşanmış ve Ağustos ayında İran, Yemen’in İran büyükelçisi olarak bir Husi olan ed-Duleymi (Dailami)’yi atamıştır. Muhammed el-Dailami, Kasım ayında Cumhurbaşkanı Ruhani’ye güven mektubunu sunmuş ve resmî olarak göreve başlamıştır (TRTWorld, 2019). İran Yemen sorununda bölgedeki vekilleri aracılığıyla sert güç unsurlarına başvurmuş olsa da doğrudan bir müdahalesi söz konusu değildir. Daha çok yumuşak güç unsurlarını kullanmıştır.

Suudi Arabistan ise İran’ın Husileri adeta kendisine bağlı bir milis güç hâline getirmesinden son derece rahatsız olmuştur. Suudi Arabistan’ın nüfusunun yaklaşık %15 Şiidir ve bunların

çoğunluğu Suudi Arabistan'ın doğusunda önemli petrol bölgesi olan al-Hasa ve Qatif şehirlerinde yaşamakta ve ülkenin işgücünün yaklaşık % 40 - 60'ını oluşturmaktadır (Ari, 1999: 152) Bu sebeple yanı başında bir Şii yönetiminin kurulması ihtimali Suudi Arabistan için büyük bir tehlike arz etmektedir. Kurulduğu tarihten itibaren en önemli dış politika stratejilerinden biri Yemen'i zayıf tutmak olan Suudi Arabistan, işin içine mezhep çatışması ve vekâlet savaşı girince sert güç kullanmaktan çekinmemiştir. Dış politika tarihi boyunca arabuluculuk, soğuk savaş, parasal güç ya da diplomasi gibi stratejiler izleyen ve askeri çatışmalardan kaçınan Suudi Arabistan, 2015 yılına gelindiğinde sert güç unsurlarını kullanmayı tercih etmiştir. Öyle ki Suudi Arabistan tarihinde 'ilk kez' Hava Kuvvetlerini sınırlarının dışına çıkararak hava operasyonlarına start vermiştir (Acar, 2018: 158). Suudi Arabistan'ın bu köklü dış politika değişikliğinin sebeplerinden bazıları şunlardır: 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra Ortadoğu'da yaşanan Şii ayaklanmaları ve Yemen'deki Husilerin de Devrim ihracından etkilenen kesim içerisinde olması Suudi Arabistan'ı hem İran tarafından kuşatılmışlık hissi vermiştir. Bunun yanı sıra, yanı başında İran destekli ve Hizbullah'a bağlı bir örgütlenmenin, hem ülke güvenliğine tehdit oluşturacağı hem de ülkesinde bulunan Şii azınlığı ayaklandırabileceği endişesi içerisinde girmiştir. Suudi Arabistan'ı askeri müdahaleye iten en önemli sebeplerden biri Husilerin doğrudan kendi topraklarını hedef alan saldırıdır. Bir diğer sebep ise Suudi Arabistan'ın bizzat müdahalesi ile cumhurbaşkanlığı koltuğuna yerleştirilen ve kendisi ile yakın ilişkileri olan, bir nevi çıkar ilişkisi içerisinde olduğu Hadi Hükûmeti'nin meşruiyetinin tehlikeye girmesidir. Suudi Arabistan'ı korkutan bir diğer sebep, Suudi Arabistan'ın dış politikasında adeta bir doktrin hâline gelmiş olan Yemen'i kontrol altında ve zayıf tutma ilkesinin sekteye uğrayabilme ihtimalidir. Son olarak, Husilerin Yemen'in stratejik noktalarında kontrolü ele geçirmeye başlaması ve Kızıldeniz ve Bab'ül Mendep Boğazı'nın tehlikeye girmiş olmasıdır. Ülkenin iç politikası açısından ise en önemli sebep Kral Abdullah bin Abdülaziz'in vefatı üzerine yerine kendisinden daha sert ve saldırgan bir politik anlayışa sahip olan Kral Selman'ın gelmesi ve Selman bin Abdülaziz'in hem Velihtlik hem de Savunma Bakanlığı koltuğuna kendisi gibi İran'a karşı derin düşmanlık besleyen Muhammed bin Selman'ı (MbS) getirmiş olmasıdır. (Aydın, 2015: 9) MbS'in ilk icraatlerinden biri Yemen'e operasyon düzenlemek olmuş ve 24 Mart 2015'te Suudi Arabistan öncülüğünde 10 Arap ülkesinden oluşan koalisyon güçleri ile birlikte Yemen'e askeri operasyon başlatmıştır. "Kararlılık Fırtınası" adı verilen operasyonlara Suudi Arabistan ile birlikte BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Sudan, Fas ve Pakistan katılmıştır. Askeri olarak operasyona katılmayan ABD ise lojistik ve istihbarat desteği sağlayacağını açıklamıştır (Ataman ve Akdoğan, 2015: 153). Suudi Arabistan operasyonlara başlangıçta 100 uçak ve 150.000 asker ile katılmıştır (Hamood, 2019: 31). Suudi Arabistan için büyük maliyetlere sebep olan operasyon bugün hâlâ devam etmektedir ve ülke net bir zafer kazanmadığı gibi genel kanaat büyük bir başarısızlık gösterdiği yönündedir.

İran ve Suudi Arabistan'ın Yemen sorununda karşı karşıya geldiği en önemli sorun ARAMCO (Saudi Arabian Oil Company) krizidir. 14 Eylül 2019 tarihinde Suudi Arabistan topraklarında bulunan iki ayrı ARAMCO tesisine Husiler tarafından saldırı düzenlemiştir. Bu saldırı Husiler tarafından Suudi Arabistan'a düzenlenen ilk saldırı olmasa da en etkili saldırıdır. Suudi Arabistan saldırılardan İran'ı sorumlu tutmuş ve ARAMCO tesislerine atılan füzelerin İran topraklarından fırlatıldığını ve Silahlı dronların yine İran'dan havalandığını iddia etmiştir. (Anadolu Ajansı, 2019) İran suçlamaları reddetse de bu durum iki ülke arasında büyük bir krize sebep olmuştur.

Yemen'in, iç savaş ve iki ülkenin vekalet savaşı gölgesinde can çekişmekte ve iki ülke arasında gelecekte de büyük krizlere sebep olabileceği öngörülebilmektedir.

5. Sonuç

Müslüman ülkeler arasında en yüksek Şii popülasyonuna sahip olması, Kudüs Gücü vasıtası ve ‘Şii Hilali’ ideolojisi ile Ortadoğu’daki Şiiilerin liderliğine soyunan ve deneyimli bir askeri güce sahip olan İran ile, İslam’ın doğduğu topraklar üzerinde yer alması ve iki kutsal şehre (Mekke ve Medine) ev sahipliği yapmasından ötürü kendini İslam Ülkelerinin lideri olarak konumlandıran ve büyük bir ekonomik güce sahip olan Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabet sadece bu ülkeleri yıpratmakla kalmayıp Yemen örneğinde olduğu gibi Ortadoğu’daki pek çok halk üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır.

İki ülke arasındaki rekabetin pek çok boyutu ve sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlilerinden biri mezhep unsurudur. İran 1979 Devrimi’nden sonra mezhepsel söylemlerini arttırmıştır. Suudi Arabistan ise kendisinden olmayanları tekfir etme eğilimde olan ve ilk günden itibaren Şiiilere karşıtlığı ile bilinen bir mezhebe sahiptir. Devrimle birlikte İran’ın Şiiliği ön plana çıkarması ve Suudi Arabistan’ın karşı hamleleri özellikle Hac ve Umre ziyaretlerinde kendisini göstermiştir. Mezhepten sonra karşımıza çıkan bir diğer sebep ise etnik farklılıktır. İran Fars milliyetçiliğinin ile karşı çıkarken Suudiler Arap milliyetçiliğine bağlı kalmışlardır.

Rekabetin bir diğer boyutu ise bölgesel politikalar konusunda yaşadıkları farklılıklardır. İran, devrimle birlikte statükocu ve Batı yanlısı politikaları bırakıp revizyonist politikalara geçmiştir. Bu durum kurulduğu tarihten itibaren bölgesel statükonun korunması yönünde politikalar seyreden Suudi Arabistan ile arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Suudi Arabistan uzun yıllardır başta Arap ve Müslüman nüfus olmak üzere liderlik pozisyonuna önem vermekte ve kendisine rakip çıkan güçlere yönelik karşı hamle yapmaktan çekinmemektedir.

Bugün yaşanan rekabet iki ülkenin yaşadığı ilk rekabet değildir. 1968 yılında İngiltere’nin Ortadoğu’dan çekildiğini açıklaması sonucu oluşan boşluğu doldurma hususunda karşı karşıya gelmişler ancak 1969 yılında Nixon’un uygulamaya soktuğu politikalar gereği bu rekabetin boyutlarını arttıramamışlardır. Bugün ise Mısır ve Irak gibi iki önemli aktörün sahneden çekilmesi sonucu tekrar yüz yüze gelen iki ülkenin gerilimini düşürecek bağlayıcı bir unsur bulunmamaktadır. Dolayısı ile gerilim gittikçe artmakta ve kontrolü zor noktalara ilerlemektedir.

İran ve Suudi Arabistan’ın arasındaki rekabetinin azalmasının yolu her iki tarafında birbirini ötekileştirip, şeytanlaştıran bakış açılarını terk etmeleri ile mümkün olacaktır. Bugün taraflar arası uzlaşma yönünden adımlar atıldığı görülmektedir. İran, Kasım Süleymani’nin Suudi Arabistan’a uzlaşma mektubu götürürken öldürüldüğünü iddia etmiştir. Her iki taraf da uzlaşma yönünde adımlara hazır olduklarını dile getirirse de somut adımlar atılamamaktadır. Yemen sorununa yönelik bir çözüm bulunamaması da taraflar arasındaki gerginliğin sonlanmamasının diğer bir sebebi olmaktadır.

Kaynakça

- ACAR, N. (2018). Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik Ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği. *Birey ve Toplum*, 8 (16) .
- AKDOĞAN, İ. (2016). İran Devrimden Arap Baharına Suudi Arabistan- İran İlişkileri. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8 (73), 17.
- AKDOĞAN, İ. ve ATAMAN, M. (2013). Suudi Arabistan 2012. K. İnat ve M. Ataman, Muhittin (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2012* içinde (s. 161). İstanbul: Açılım Kitap.
- AKDOĞAN, İ. ve ATAMAN, M. (2014). Suudi Arabistan 2013. K. İnat ve M. Ataman, Muhittin (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2013* içinde (s. 483). İstanbul: Açılım Kitap.
- AKDOĞAN, İ. ve KALAYCI, R. (2014). Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 157.
- ALICI, B. (2016). Muhsin Mahmelbaf Ekseninde Devrim Sonrası İran Sineması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 134.
- ARI, T. (1999). *2000'li Yıllarda basra körfezinde güç mücadelesi* (4. bs.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- ARI, T. (2008). *Geçmişten günümüze Ortadoğu siyaset, savaş ve diplomasi* (4. bs.). Bursa: Marmara Kitap Merkezi.
- ARIKAN, P. (2016). Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-Suudi Arabistan Gerginliği. *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, 38, 1-13.
- ARMAOĞLU, F. (2012). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995* (18. bs.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ARMAOĞLU, F. (2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları.
- ATAMAN, M. (2006). Suudi Arabistan 2005. K. İnat ve A. Balcı (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2005* (s. 182). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ATAMAN, M. ve AKDOĞAN, İ. (2016). Suudi Arabistan 2015. K. İnat (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2015* (s. 153). İstanbul: Açılım Kitap.
- AWAD, Bilal O. (2018). *Insurgency In Yemen: Houthi And Insurgent Threats To Maritime Operations*. (Master Thesis) Naval Postgraduate School Monterey (Middle East, South Asia, Sub-Saharan Africa).
- BAKİR, A. H. (2015). Kral Selman'ın Dış Politikası: Değişimin Boyutu ve Fırsatlar. *Aljazeera*.
10 Kasım 2019 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kral-selmanin-dis-politikasi-degisimin-boyutu-ve-firsatlar> sitesinden erişilmiştir.
- BELL, Melissa (2011). Adel al-Jubeir, Saudi ambassador, targeted in Iranian assassination plot. *The Washington Post*. 03 Ocak 2020 tarihinde https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/adel-al-jubeir-saudi-ambassador-targeted-in-iranian-assassination-plot/2011/10/11/gIQA3hO4cL_blog.html sitesinden erişilmiştir.
- BÜYÜKKARA, M. A. (2011). Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleriyle Yemen Husi Hareketi. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 16 (30), 128-129.
- CAVADBEYLİ, R. (2016). İran 5+1 Anlaşması Ülkeyi İç Savaşa Götürür. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 133-136.

- ÇELİK, A. H./ Yılmaz, M. M. (2017). İran Dış Politikasında Kurumsal ve Kuramsal Bir Aktör : Velayet-i Fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları* , 116(229), 145-158.
- DOSTER, B. (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 44-51.
- DURŞUN, A. (2019). İran ve Suudi Arabistan'ın Bölgesel Güç Mücadelesi. *Anadolu Ajansı*. 02 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ve-suudi-arabistanin-bolgesel-guc-mucadelesi/1590533> sitesinden erişilmiştir.
- EFEĞİL, E. (2013). Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 104-113
- GÜNDOĞAN, Ü. (2016). *İran ve ortadoğu* (2. bs.). Ankara: Liberte Yayınevi.
- HACİS EŞ-ŞEMRİ, A. (2016). Kıbrıs Sorununun Kral Halid Bin Abdülaziz Döneminde Türk-Suud İlişkilerine Yansıması (1975-1982). *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 68.
- HAFEZİNİYA, M. R. (2017). *İran jeopolitiği ve siyasi coğrafyası* (1. bs.). Ankara: İraniyat Yayınları.
- HAJI-YOUSEFİ, A.M. (2010). Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 9(2), 1-23.
- HAMOOD, W. (2019). *Suudi Arabistan'ın Yemen'e Yönelik Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- HUMEYİNİ, İ. (1992). *Mustaz'af mustekbir* (1. bs.). İstanbul: Objektif Yayınları.
- İBRAHİMLİ, H. C. (2016) İran, Belgelerde ve Gerçeklerde. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 61-72.
- İNAT, K. ve ATAMAN, M. (2012). Suudi Arabistan 2011. F. Aydın, K. İnat, M. Ataman ve B. Yıldırım (Ed.). *Ortadoğu Yıllığı 2011* içinde (s. 196). İstanbul: Açılım Kitap.
- JUNEAU, Thomas (2016). Iran's policy towards the Houthis in Yemen: a limited return on a modest investment. *International Affairs*, 92(3), 647-663.
- KALAYCI, R. (2017). *Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır Ve Türkiye* (Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KASHEF ASL, N. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri* (Doktora tezi). Azi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KEÇECİ, A. İ. (2018). *Kralın Oğlu ile Hariciyede 40 Yıl: Suud bin Faysal' Uluslararası Politika Akademisi*. 9 Aralık 2019 tarihinde <http://politikaakademisi.org/2018/10/23/kralin-oglu-ile-hariciyede-40-yil-suud-bin-faysal/> adresinden erişildi.
- KESKİN, A.(2016). İran Nasıl Yönetiliyor?. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 42-47.

- KHATAB, S. (2011). *Understanding Islamic Fundamentalism: The Theological and Ideological Basis of Al-Qa'ida's Political Tactics*. Newyork, The American University in Cairo Press.
- KILINÇ, A. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 919.
- KILINÇ, R. (2001). İran Dış Politikasının Evrimi: Körfezde İran-Arap İlişkileri Örneği. *Liberal Düşünce*, 6(23), 164-174
- KOÇAOĞLU, C. (2017). Selefilige Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 348.
- KOCATEPE, D. (2017). Suudi Arabistan- İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi İran Özel Sayısı*, 1(2), 68.
- MAMMADOV, A. (2018). *Suudi Arabistan`da Siyasetin Oluşumu: Siyaset Dışı Kurumların Karar Alma Mekanizmalarına Katkısı*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- MAMMADOV, H. (2017). ABD'nin Suudi Arabistan-İran İşbirliğine Dayalı Körfez'de Güvenlik Politikası: "Çifte Sütun" Politikası. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4 (2), 171.
- METKİN, K. (2016) İran Devrimi ve ABD Dış Politikasına Etkileri: Humeyni Dönemi. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 93-107.
- MUHAMMED EL-AYED (2019). Suudi diplomasisinin yeni yüzü: Prens Faysal bin Ferhan. *Şarkul Avsat*. 21 Kasım 2019 Tarihinde <https://aawsat.com/turkish/home/article/1960916/suudi-diplomasisinin-yeni-y%C3%BCz%C3%BC-prens-faysal-bin-ferhan> sitesinden erişilmiştir.
- OKRUHLİK, G. (2003). Saudi Arabian-Iranian Relations: External Rapprochement And Internal Consolidation. *Middle East Policy*, 10(2), 113-125.
- OMAR, M. A. (2018). Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 212.
- OPREA, Iulia-Alexandra (2016). Saudi-Iranian Cold War: Stirring Up Sectarian Hostilities. 02 Ocak 2020 tarihinde https://www.academia.edu/33658284/Saudi-Iranian_cold_war_stirring_up_sectarian_hostilities sitesinden erişilmiştir.
- ÖRMECİ, O. (2018). İsrail-Suudi Arabistan Yakınlaşması Gerçeğe Dönüşebilir Mi? Yapısalcı Realist Bir Analiz. *International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences (IJEASS)*, 1(1), 60-100.
- ÖZEV, M. H. (2016). İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 83-104.
- ÖZKAN, F. (2016). Tarihsel Perspektiften 21. Yüzyıl Orta Doğusu'nu Anlamak. İzol, R. & Öztürk, T. (Der.), *21. Yüzyılda ORTA DOĞU Bölgesel Politikalar, Uluslararası Sorunlar Küresel Aktörler* içinde (15-48). Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- ÖZOCAK, Ö. (2016). Suudi Arabistan'ın İran İle Uyuşmazlığı: Irak, Suriye ve Yemen Örnekleri. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 663-674.

- ÖZTOP, M. (2019). Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed bin Selman'ın "Bumerang" Etkisi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1).
- ÖZTÜRK, T. ve İZOL, R. (2016). *21. Yüzyıl ortadoğu bölgesel politikalar/ uluslararası sorunlar/ küresel aktörler* (1. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- PRZECZEK, S. (2013) Iran's Foreign Policy under President Rouhani: Pledges versus Reality. *Ortadoğu Analiz*, 5(57), 64-71.
- RAMADANİ, R. K. (2004) İdeology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, 58(4), 549-559.
- RAMAZANİ, R. K. (1992-1993). Who Started Iraq-Iran War? A Commentary. *Virginia Journal of International Law* 33(1)
- SAĞLAM, K. (1999). *Körfez savaşı ile değişen güç dengeleri* (1. bs.). İstanbul: Elit Yayınları.
- SAİD, E.W. (2016). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışı* (9. bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- SANDLER, O. (1996). *Siyasi Tarih, 1998-1994* (5. bs.). Ankara: İmge Kitapevi.
- SARI, İ. (2018). Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi : V. Kurt (Ed.). *Ortadoğu'da Güvenlik Stratejileri* içinde (s. 43.). İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık.
- SARI, İ. (2017). Rafsacani'nin İranı. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) 29 Aralık 2019 tarihinde <https://iramcenter.org/rafsacani-nin-iran-i/> sitesinden erişilmiştir.*
- SAYIN, A. (2017). Ekber Haşimi Rafsancani'nin Ölümü ve İran Siyaseti İçin Önemi. *ANKASAM (Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi)*. 06 Aralık 2019 tarihinde <https://ankasam.org/page/194/?lang=en> sitesinden erişildi.
- ŞAHİN, M. & DOĞAN, H. (2016). G-20'nin Arap Ülkesi : Suudi Arabistan. *Akademik Orta Doğu*, (11,1), 29-57.
- ŞAHİN, M. (2007). İran Dış Politikası'nın Dini Retoriği. *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 10-19.
- TAFLIOĞLU, S. (2013). İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruyet Kaynağı 'Velayet-i Fakih'. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 68 (3), 108-109.
- TELCİ, İ. N. ve RAKİPOĞLU, M. (2018). Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932- 2016. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13 (1), 145.
- TÜRKMAN, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye* (1. bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TÜYSÜZOĞLU, G. (2017). *İran'ın artan bölgesel etkinliği ve yaşanan krizler özelindeki uygulamaları* (1. bs.). Ankara: Ankasam.
- UÇGAN, N. ve ATAMAN, M. (2011). Suudi Arabistan 2010 K. İnat ve M. Ataman (Ed.). *Ortadoğu Yılığ 2012* içinde (s. 212). İstanbul: Açılım Kitap.
- UYAR, M. (2016). Şii Politik Düşüncesi Bağlamında İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Otoritenin Kaynağı. *Yeni Türkiye Ortadoğu Özel Sayısı IV*, 4(85), 21-41.

- YALÇINKAYA, A. ve KONUKCU, Y. (2017). İran Siyasetinde Dini Lider ve Cumhurbaşkanı İlişkileri: Hasan Ruhani'nin Birinci Dönemi Örneği. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 409.
- YEĞİN, A. (2014) Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası. *SETA Perspektif*, 32, 1-4.
- YILMAZ ŞAHİN, T. (2011). *Uluslararası politikada ortadoğu* (3. bs.). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- YILMAZ, C. (2011). İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 53-62.
- ALJAZEERA (2011). Saudi protest crackdown leaves two dead. 13 Mart 2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/07/20127819561763436.html> sitesinden erişilmiştir.
- BBC NEWS(2015) Hajj stampede: Iran death toll rises to 464. 03 Ocak 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34410484> sitesinden erişilmiştir.
- BBC NEWS (2017), 'Suudi Arabistan'ın veliaht prensi Muhammed bin Salman kimdir?'. 13 Ocak 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40357188> sitesinden erişilmiştir.
- CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY (t.y.). The World Factbook Archive. 1 Ocak 2020 tarihinde <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/401.html> sitesinden erişildi.
- HÜRRİYET (2012). ABD'de Suudi Arabistan'ın büyükelçisine suikast planı çöktü. 03 Ocak 2020 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdde-suudi-arabistanin-buyukelcisine-suikast-planini-cokertildi-18961035> sitesinden erişilmiştir.
- Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Affairs. Brief History. 10 Kasım 2019 tarihinde <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/aboutMinistry/Pages/aboutMinistry10.aspx> sitesinden erişilmiştir.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Suudi Arabistan'ın Siyasi Görünümü. 12 Aralık 2019 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden erişildi.